

فہرست مضامین و کالج

مرکز نشر و توزیع
۱۹۵۵ء

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	باب نهم - وقایع کپیش از قیام حکومت	۱	دیباچہ - - - -
۳۱	برترکستان رودادہ - - -	۳	باب اول تجسس و تالاش رویا در وسط آسیا
۳۵	باب دهم - تدابیر جنگ با سمرقند	۴	باب دوم - بلاد وسط آسیا - -
۴۰	باب یازدهم - معاملات با خیرہ - -	۵	باب سوم - صحرا و بادیرہ - -
۴۵	باب دوازدهم و سیزدهم (حالات افغانستان)		باب ہمام - بلاد کے کبریا سائل
	ملحقات	۶	یا اطراف سیر دریا و آمو دریا واقع است
۵۲	تمہید - - - -	۱۲	باب پنجم - در زمین فراز وسط آسیا
۵۳	قارہ آسیا و کشور ترکستان یا توران	۱۲	باب ششم - اقوام توران - -
۵۴	وسط آسیا - - - -		باب ہفتم - آغاز ملک گیری دولت رویا
۵۵	خیوہ - - - -	۱۸	در وسط آسیا - - - -
۵۷	فوائد و زوائد (تجربہ نمیکہ خوارزم - نہر جیحون)	۲۵	باب ہشتم - جنگ با خوارزم

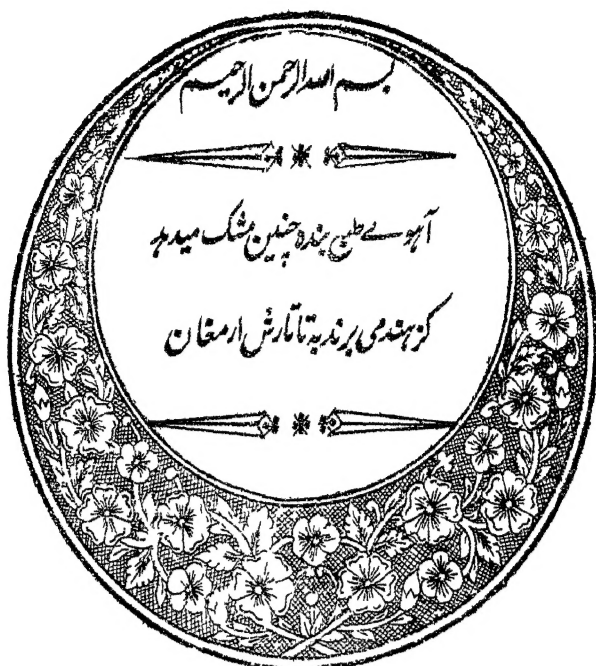
صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
۶۷	گلگت - شوارع عام	۵۸	ماوراءالنهر - - -
۶۸	سیستان - - -	۵۸	بحارا - - -
	افغانستان و ولایات قرب دوجار	۶۲	سمرقند - - -
	آن (دوخان یا خوش - بهرستان	۶۳	خواقند - - -
	قندز - بلخ - میمنه - هرات - غرجهستان		فرغانه (اندکان - اوش - مرغینان
	غور - میدان سبزوار - زمین داور	۶۳	فراه و غیره - - -
	سیستان - قندهار - سیستان		فوائد در واید (ترکستان اسم جامع
	غزنین یا غرنه - کابل - جلال آباد	۶۵	تاشکند یا شاش یا بناکت - کش یا شهر
۶۹	کافرستان - سوایا سوات		ذکر ولایت و بعضی که از کوهستان پامیر
	سوانخ افغانستان بعد از انتقال	۶۵	تابلخ و از قراطلو تا هندوکوش گسترده است
۷۰	احمد شاه درانی - - -	۶۵	قندز - - -
۷۳	هرات - - -	۶۶	بلخ - - -
	فوائد (قول شیخ ابوالفضل که	۶۶	بخشان - - -
	کابل و قندهار و در وانه هندوستان		فوائد و زواید (کوهستان پامیر - الوس
۷۶	است) - - -		قرانگین - کولاب یا ختلان در وانه - روشن
	ترکستان مشرقی (یار قند - کاشغر		شگلان - دوغان - چترال - یا سین

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	کاشغر - مقبرہ خواجہ آفاق قدس سرہ		آقسو - اوش ترقان - ختن یا ایل
۴۶	مدارس کاشغر	۴۶	پچی - خٹا و ختن
۴۶-۴۸	خاتمہ (بعض احوال آسمعیہ)		فواید و زواید در ترکستان مشرقی یعنی آلتی
۴۶-۴۸	تاتحریر و چاپ کتاب خرام		شہر و مغولستان - خواجگان یا رتسنڈ

تاتحریر و چاپ کتاب خرام

	داخلہ نمبر
	فن نمبر
	نصاب نمبر

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی رسولہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین -
 اما بعد چندی کویں یازستہ بار کاد متعالی عید الولی الصدیق غفرلہ ولوالدیہ کہ عالم غزافیا
 تو اینجی محمد سیرلوک بیان ویا و مسازد سب از ویا و علم وافر و فی بصیرت است خاصہ علمی کہ متعلق بقیمت
 مسلمانان و مشتق بر ذکر دیار اسلامیہ زوال و انقراض دول نشان باشد بیا عت عہرت
 و ہندو سو و مند بر اسے قوم ہا است - در اوائل سال گذشتہ کتابی در خصوص فتوحات
 دہلی گیری و دولت روسیا یعنی مسکوب در وسط آسیا و ترکستان از نظر من و گذشت
 فریڈرک وان ہلو اللہ آن را در سال ۱۷۷۳ ایسچیہ در زبان جرمن تصنیف کردہ و نامش
 دہلی رسیان این سنٹرل آسیان نامادہ - در ۱۸۷۳ عیسوی لغت کلن تہیہ و در ویر گمان
 آن را در زبان انگلیس ترجمہ فرمودہ - الحق تغزک کتابی است درینہ البواب مرتب

در زغرافیا و تواریخ وسط آسیا کہ عبارت است از توران دیار و شامل ماوراءالنہر و بلاد ترکستان - دیرین کتاب چگونہ حکومت این اقطاع بہست رویا آرد و می آید و ذکر آن بطور مناسب کردہ چنانچہ مترجم کتاب در دیباچہ می نویسد کہ مضامین این کتاب ہمت قاطنین انگلستان بسیار مفید خواہد بود و در وضع اشکال خواہد کرد -

مختفی مباد کہ دول اوروپا کہ در قارہ آسیا حکومت بر اقطاع وسیعہ ہمسایندہ انگلیس و روسیا اند - در آسیا ہیچک از سلاطین و فرما روایان نیست کہ روسیا را از تسلط بر الملک خانان ترکستان و وسط آسیا مانع و مہزاجم کردہ چنانچہ پیشتر ہم کہے نبود کہ انگلیس را در بلاد ہمسایان می شد - احوال فتوحات دولت بریطانیہ ہمہ کس را معلوم مگر چگونہ اکثر حصہ وسط آسیا کہ عبارت است از توران و ترکستان و تاتارستان مشتمل است بر اقطاع ماوراءالنہر و سلطنت رفیعہ بخارا و سمرقند و خوارزم و خوافندہ در قبضہ اقتدار روسیا آردہ بر اکثر اشخاص مجبول است - مسلمانان وقت کہ عالم بعلوم معقول و منقول و فروع و اصول اند بر تالیفات علماء و شعرا کے بلج و ماوراءالنہر و سرگذشت ہاے پادشاہان سلف غزنین و سمرقند و خوارزم حاوی اند یا ہر گاہ خوانند می توانند شد گرازد قایع حالیہ بلاد مذکورہ بالا و ساکنان آن کہ اوزبیک و ترک و تاجیک و قیباق و سمرت و قرغز - اند اگر نہ بر یکے از سان ہائے فرنگستان آگاہ باشند ایشان را چندان واقفیت نیست - این امر چون بر تغیر احوال است محمدیہ و انقلاب او را نظر افکندہ شود و جاے تعجب نمی تواند شد عجب تر آنکہ علماء

اور پابا وجود تبحر و تالاشش بر اسرار رنج مسکون هنوز بر احوال وسط آسیا چندان گاهی
نذارند چنانچه مترجم مذکور در میساجه انگلیس اشاره بدان نموده و گفته که احوال این اقطاع
برای ساکنان انگلستان هم در پرده خفا مخفی است۔

باید دانست که این همان زمینی است که وطن اسلاف اهل اورپا و ایرانی ها
و هندی با بوده۔ از غریب حالات آن اینکه در جایگزینان و صحرا و بامون است
و در مقامات دیگر کنار آب سیر و آمویہ چین زار با س و لغریب و نخلستان و لا ویز
بالطافت هوا و کثرت صید و شکار و جوی با س شاداب پر از سنبل و مرجان و گل و لاله
و باغ و راغ است۔ این اقطاع هم مسکن خوبان غلغ و بتان فرخار و ترکان خطا و عبستان
قدبار است و هم معدن لعل و یخشان و مشک و تار و نافه چین و صندل و غالیہ و آبنوس
و سندروس و حریر و زریز۔ پادشاهان عالی مقدار و کشور گشا و خانان و الابر و معدلت
افزا از اینجا علم مفاخرت برافراشته اند و بسیارے از شعرا و ادباء و حکماء و عرفاء
مثل رودکی چنگیز بن بخاری و عنصری بلخی و حکیم ستانی غزنوی و مولوی معنوی و ابراهیم
و هم و شقیق بلخی و ابو علی سینا و صاحب الفصاح امام بخاری و امام ترمذی که اسما
شان بدقت با لکھی ازین دیافیس آثار بر خاسته اند۔

پس می توانیم بگوئیم که اگر حکایات قرون سابقه دوران زمین که چگونه طوایف و اقوام
متوحشه از اینجا برخاسته بودند مثلاً چگونه در صدی پنجم مسیحیة ایللا پیر و انش خاقان
چین را ترسانید و داخل شهر رومیہ گردید۔ و بجه طور در صدی نهم سترگریان دیار

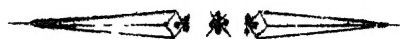
ساحل خمرائین را خراب و شہر را وٹا مارا کہ بر بحر ادریا نامک و شہر ہرمین را کہ بر ساحل
بحر ہلیک واقع است آتش زدہ۔ و بچہ منوال در صدی سیزدہم چنگیز خان منغول
و اولاد و پیر و انش در دیار و امصار رفتند و کشتند و سوختند دریا قتن ضروری است
پس چہ بسیار ضروری است دریا قتن تفصیل این معنی کہ چگونہ بعضی ازین دیار از ذرایع
مختلف و وسایل متنوعہ از حرب و تمدنہ و تمدنہ اتفاق قبایل توہان زمین بدست دولت
مسکوب رفته و می رود و حکومت و آثار اسلامیہ آذان ملک محومی شود۔

این کتاب کہ بقتبش بقولایع تسلط و سیاہر آسیا و ولایات خانات ترکستان
مشتمل است بر دو حصہ۔ در حصہ نخستین مضامین ابواب سیزدہ گانہ کتاب متذکرہ بالا را
بہ تحقیق الفاظ و اسما بطور ایجاز انتخاب نوشتہ ام۔ در حصہ دیگر دہیت ہرید بعضیت
نویندگان از تالیفات علمائے اسلام و ترکستان و سیاحت نامہ ما و جراید عالیہ
نویان و زواید چند بطور ملحقات بران ضمیمہ کردہ شدہ۔ درین رسالہ تا توان در پے
اختلاف آراء مولفین و الفاظ ناملائم شان بہ نسبت بعضی از دول آسیا
و اور و پانہ رفته صرف چگونہ و بچہ طریق دولت روسیا برین ممالک چیرہ دستی و حکومت
ساحل کردہ تحریر یافتہ و تا حدین تسطیر و طبع این نامہ انجہ بطور صحیح و درست از احوال
این اقطاع بر ما ظاہر گردیدہ نیز بران افزودہ شدہ۔

چونکہ این عبرت نامہ برائے اہل اسلام ہندوستان و ہم بلاد ایران و توران
و افغانستان و مملکت آل عثمان تالیف شدہ لہذا آن را در زبان پارسی کہ رواج آن نسبت

بدیگزبانان آسیا (مثل هندی و پشتو و ترکی) وسیع تر است بایر او الفاظ و محاورات
مع رسم خط که در ایران اکنون مستعمل و جاری است و بطوریکه پسند خاطر اولوالالباب
افتد تحریر یافت.

لیکن جاے بسا تاست است که بسبب افاست من دریکے ازودہ ہے
بنگالہ و عدم دست یابی کتابها و قلت فرصت و کثرت افکار و هجوم غموم تاریخ خوانین
توران و مرزبانان ترکستان بطورکمل نوشته شامل این رساله نمودن و پیش مشایخ
وقت بطورارمغان فرستادن نتوانستم. الحمد لله علی فضله و کرمه که این وقایع ویرانه
صورت تحریر یافت و در ۱۹۹۷ موافق ۱۳۱۵ هجری قمری زیر طبع عملی گردید. از
کرامت صفات ارباب بصیرت و شریف آداب خداوندان خیرت مستدعی ام که از خطا
و معایب من درگذرد و با عمل اخلاط بر مولف و کاتب منت نمند. العفو عن ذ
کر ام الناس مأمول.

فہرست کتب و رسائل کہ از ان این کتاب تالیف یافتہ

دوی آسیان ان نطزل آسیان (یعنی تواریخ روسیا در وسط آسیا)
تالیف فریڈرک وان ہلوالڈ کہ آن را بعد تحقیق و تدقیق بسیار در خصوص ژغرافیہ
و تاریخ توران در زبان جرمن نوشتہ و لفظت کلنل تھیوڈور میرگمان - ال - ال - بی
در انکلیس ترجمہ فرمودہ - مطبوعہ مطبع بہری کنگ انڈیپنٹی شہر لندن ۱۸۶۲ء -

اجنرل اسکیچ آف دی ہسٹری آف پرشیا (تاریخ عام ایران مع فوائد) تالیف کلی
منٹش آر - مرکم - مطبوعہ مطبع لانگ مان گرین انڈیپنٹی - لندن ۱۸۶۳ء -

پرشیا انڈی پرشیان کوہین (یعنی سفرنامہ ایران و حالات مالی و ملکی آن)
از علیجناب جاج کرزن ممبر پارلیمنٹ بدوہیدہ - مطبوعہ مطبع لانگ مان گرین انڈی
کپنی - لندن ۱۸۹۲ء (بعض جا)

دوی اسٹینس مانس ایاریک (فوائد ضروریہ کہ جت الکیں سلطنت لایہ است بابت سال ۱۸۹۹ء)

تاریخ خواجگان مشرقی ترکستان کہ آن را از تذکرہ خواجگان
محمد صادق کاشغری را برٹ برکلی شوا منتخب و ترجمہ فرمودہ و از طرف آسیاتک
سوسیاتی (بنگالہ) بطور رسالہ در ۱۸۹۴ء مسیحیہ شائع شدہ -

دیباچہ دی ورلڈ وائیڈ اتلاس (یعنی خارنہ عالم) از ڈیو ولسے کی جانسٹن -

نزہت القلوب، مولفہ حمد السدستونی قزوینی مصنف تاریخ گزیدہ۔

ہفت اقلیم مولفہ امین احمد رازی۔

کشف القل عن احوال الاقالیم والبقاع فی ترجمہ کتاب مرآۃ البوضیۃ فی الکمرہ الارضیۃ مولفہ مسٹر کرلیوس فنڈیک امریکی۔

تاریخ ماوراء النہر تالیف معتمد السلطان محمد تقی خان تخلص بہ حکیم (بعضے مقام)

روزنامہ سفر فرنگستان از علی حضرت ناصر الدین شاہ قاجار انار السد برہانہ (بعضے مقام)

بیان حالات سفر مسٹر کوہلولہ ذرا طرف پامیر مطبوعہ جریدہ انگلش مان بابت ماہ اپریل ۱۸۹۹ء

کتاب آئین اکبری مرتبہ شیخ ابوالفضل علامی (بعضے مقام)

ترجمہ آن از پروفیسر ہنری بولاکمان متوفی وکلن جارت (بعضے مقام)

نامہ خسر دان از جلال میرزا ابن فتح علی شاہ قاجار (بعضے مقام)

واقعات بابری مترجمہ سپہ سالار میرزا عبدالرحیم خانخانا ابن بیرام خان (بعضے مقام)

کتاب رہنما سہولت و فرہنگ محاورات و اصطلاحات جدیدہ کہ دیرین سہنگام
در ایران مستعمل است۔

(علاوہ لغات و فرہنگ ہا و رسائل ترغافیا و تواریخ و جراید و جرنال ہا وغیرہ ذاک)

قطعه ارض کہ حال آنرا وسط آسیا نامند از عجایب عالم است۔ مورخان را
گمان آنکہ این بہان زمینعی است کہ در ایام پیشین اقوام متوحشہ از انجا برخاستہ در ممالک
اُوروپا ساکن شدہ بودند و آن را خراب و ویران گردانیدہ۔ علمائے ژغرافیا از کم و کیف
شہر ہا و تہر ہا و کوہ ہائے آن ہنوز بخوبی واقف نشدہ اند۔ و صاحبان بصیرت کہ از
اصل و نسل اقوام بحث میکنند از نژاد و اصل اقوام آن بطور شایستہ آگاہی نمی دارند
دیگر آنکہ اراکین سلاطین متوقف آن وقت اند کہ کیے در میان دو قوت بریہ و بحر تہ روی
زمین محاربہ و خونریزی ہا بر اے این نزہتگاہ عالم رود ہر۔

علاوہ سبب حفر خلیج سوئز کشتی ہا سے بحار فیما بین ممالک اُوروپا و آسیا بزمان
تقلیل آمد و شد میکنند و راہ تجارت گشادہ شدہ۔ و غالباً زو یا ہیر راہ آہنی در وادی کہ آب فزات

آن را سیراب میکند ساخته خواهد شد. و نیز کالسکه آهنی که از سمارة تا اورامپورغ (اورن برگ) ساخته می شود ای اقصائے بنجارا و بحر قنذ که از اشرف بلاد اسلام است و در جوف قاره آسیا واقع خواهد گذشت - این امر گوشل خواب معلوم میشود مگر غالباً در میان بیست سال از قوه بفعل خواهد آمد.

سلطنت وسیع روسیا در عرض چند صدی گذشته قایم شده و ده سال بهم نمی گذرد که بعضی بلاد شمال آن نمی شد.

در زمان سلطنت ایوان چهارم که از سال ۱۵۳۳ تا ۱۵۵۷ سلطنت کرده (یعنی در مدت قدری زاید بر پنجاه سال) دولت روسیا مملکت خانان تاتار جنوبی را سیولس قریب سیاحتیرج تصرف خود را آورد. ایوان مذکور کاسان (یا کازان) را در سال ۱۵۵۲ بعد محاربه عظیم و غل کرده - استرخان که در شمال رویه داشت در ۱۵۵۷ مسیحیه - و باشکیر در ۱۵۵۸ م مفتوح شد - و بر قطعه کبریا که بر ساحل نهر کو بان واقع است حکومت روسیا مستقیم شد. ارماق طیموتیب که یکی از اعیان فرقه کوساک بود مملکت وسیع سایبریا را آشکارا ساخت و سلطنت روسیا در قاره آسیا را بنامنداخت - در سال ۱۵۵۷ م طویوسک بنا شد - در ۱۵۷۲ م مسیحیه آن قطعات را از دولت ایران از روی صلح برگرفت که چهار سال بیشتر از آن بطور کبریا که شاهنشاه روسیا بود آنها را فتح ساخته بود یعنی دغستان - شیروان گیلان - و نازندان که عبارت است از ارضی که جهت غربی بحر خزر واقع است - لیکن در سال ۱۶۳۴ م آنها را بقبض دولت ایران باز داد - در سال ۱۸۱۳ م دغستان و شیروان

باز گرفت۔ ولایت معتبرہ در بند از سال ۱۸۰۶ مسیحیہ بقبض اقتدار روسیا بپڑہ است
در محارہ پیر پیدہ بالیران تا آن طرف نہراس و کوہ ارادت مسخر و بسبب صلح ترکمانچی در سال
۱۸۲۸ ولایت اران را حاصل کرد۔

بنام علی ہذا مصلحت شد کہ بلاد ہائے کہ تبصرہ دولت مسکوب آمدہ ومی آید و آن
چگونہ است و مال کار تا کجا انجامد آن را بنظر تعمق بینیم و از جنگ جوی ہائے روسیا
رشتہ او با دول اوروپا چگونہ قائم مے ماند برگذاریم۔

باب اول

تجسس و تالاش روسیا در وسط آسیا

قطعات وسیعہ آسیا را کہ آن طرف بحر خزر و بحر ارال واقع و تا حدود مملکت چین گسترہ
است با سائر مختلف خواندہ می شود چون تاف یا وسط آسیا۔ تاتار۔ ترکستان۔ توران
یا ترکمانیہ۔ از آن غرضیائے این قطعہ وسیعہ را چنانکہ باید و شاید اطلاعی نیست۔

در اینجا مصنف علام چگونہ علم این اقطاع بہ اہل اوروپا از زمان قدیم تا حال تدبیراً
حاصل شدہ می طرز و نام سیاحین و متجسین را بہ تنکی یاد میکند و می نویسد کہ دولت
روسیا از زمان معتبرہ برائے دریافت احوال اقطاع و اقوام این بلاد جبہ تبلیغ
بعمل می آورد

باب دوم

بلاد وسط آسیا

حدود و املاک وسیعہ میانہ آسیا کہ ما آن را می خوانیم منظر تعمق ینہیں ہم این است جہت
 غربی آن بحر خزر و نهر چایک (دیا اورال) کہ قارہ اور و پارا از قارہ آسیا جدا می کند۔ جہت
 شمالی آن بہان نهر اورال تا شہر اورسک و از آنجا بقیہ حدود شمالی آن تا شہر سیمی پالا طینسک
 کہ مضائقہ سیر یا است۔ جہت شرقی آن حدودش تا کوہ طابا قاطانی کہ منجمد سلسلہ ہا
 الاطیان و التیائی است کہ در حدود چین واقع و با جبل بلو طاطلغ کہ جہت جنوب با سلسلہ
 ہندو کوٹش پیوستہ است۔ جہت جنوبی آن کوہ پاروپانی سبب و ولایت ہرات و ولایت
 قومستان کہ در سرحد شمالی ایران است و تا بحر خزر پیوستہ واقع است۔

اگر کسی نظر بر خارتہ افگندہ بردہ بہرین خواہ شد کہ املاک بالاشتغال است جہات شمالی و
 مغربی بلاد سیر یا را۔ ہم بلاد ترکستان کہ پیشتر مستقل بود مع ولایات خانان شیوہ۔ و بخارا
 و خوافندہ را کہ در قیوم الایام مملکت بخارا کے کبیر عبارت ازان بود۔ و ہم بلاد مشرقی ترکستان
 را کہ چند سال قبل ازین تحت تصرفہ شاہ چین بطور فرضی بود۔ و ہم بلاد کابل و ہرات را
 کہ دینو لاجردی از سلطنت افغانستان و حصہ شمالی ایران زمین بر شمرده می شود۔ حصہ
 غربی و شمالی این بلاد با حصہ شرقی اوروپا کہ آن را صحراے سمارا طلیات می نامند پیوستہ است

منہ جبال اور ال این قطعہ را از ہم جدا میکند۔

(درینجا چند صنف درمباحثہ علمی دراصل بحر خزر (کاسپیان) و اوال وغیرہ می نویسد)

باب سوم

صحرا و بادیه

بطرف شمال و شمال و مشرق رویہ بحر اوال یعنی میانہ نہر (غیر دیر) دریا صحراے وسیع گسترده است کہ ریگ سیاه آن از باد سموم متحرک می شود (درینجا میان ریگ و بیابان ہا میکند)

در اکثر مقامات توران زمین درختہاے سایہ دار کمتر یافت می شود میانہ نہر سیر دریا و آمو دریا دشت قزل قزم کہ تا چهل میل پنهان است واقع است۔ ریگ آن مائل بخی است و مثل کوه بلند می شود درین اطراف قسمی از گیاه پیدامی گرد و کہ بخوردن موشی قوم قرغومی آید۔ بجمت جنوب این صحراے ویرانہ بخارا گسترده است کہ مثل دریائے یگستان می نماید و بیج حیوانی و جان داری در آن جایست۔ سیاحان و اشتران با تکلیف آب بسیار می شود۔ درین صحرا قسمی از باد سموم بنام تب باد کہ معنی آن دربارسی بان بادی کہ از آن تب لاحق می شود می دزد کہ اشتر با و مردم ہارا از آن تکلیف سخت عاید می شود۔

گاد می شود کہ در دشت ترکستان و خوارزم طوفان ریگ واقع می شود و اگر حیوانات بہار نش

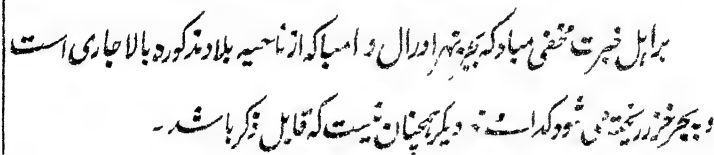
لیکن در بعض مقامات حال بیابان و صحرا همچین نیست چنانچه دادی و سیه که در میان نهر دهن و نهر دکان و بحر خزر و دریای چاه نورزیان منمضافات همین واقع و تا هفت صد میل گسترده است - پرا از جبال و سبزه زارها و اشجار است -

و مصنف غلام درین باب بیان مقامات متفرقه که پیران ریابان و دواوی و دها مومن است

میکند

ایام

بلادہ کے کبریاں ساحلِ یہ اطراف سیر دریا و آمو دریا واقع است

در کج آراء نهر سیر و یا که قدامت یونان ان را یک زرتیست و عرب همچون میگفتند
و آموه و یا که یونانیان بتس و اعراب همچون میگفتند بخت می شود - همچون را که درین
جروزمان سیر دریا گویند طلوش بقدر چهار صد میل است و بستمیل از ان قابل
سیر کشتی ها است چند سال پیش ازین مرد و او را پارا اندا حوال این ریدو خانه انگاه می کشی

نبود احوال بقدر ضرورت از احوال آن واقف شده اند۔

نارین نهر کو چکی است کہ یکے از عمدہ نهریں دریا است و از برفستان کوہ آق نهر
می خیزد۔ منج نهر سیر جبل طیان شان است۔ نهر گلستان و نارین قریب خواقند ملتی
بیک نهر شدہ اطراف خود را شاداب میکند و از شہر خواقند تا حضرت ترکستان
بجست شمال جاری شدہ در ریگستان قزل قم میگردد و اراضی جوانب آن ویران
و افتادہ است در بعض جاہا قروغان زراعت ہم میکنند۔ الحال بحر قلعہ چولک و اطراف
این نهر بزرگ آبادانی نیست۔ دیگر از نهریں سیر آریس و سوران سواست و این چکی کہ بر
شہر ترکستان واقع است این نهر ہا حالیا از سیر دریا جدا شدہ است شہر آترکہ امیر
تیمور دوران در گذشتہ و تنگات کہ او آن را خراب کردہ الحال ہر دو خراب است۔

در آق مسجد سیر بہ نهر منقسم می شود۔ نهر شمالی را نام اصلی سیر۔ نهر میانہ را کوبان
دریا۔ و نهر جنوبی را یانی دریا۔ می خوانند۔ کوبان بطرف مغرب با پنج نهر دیگر کہ بآن
اضافہ می شود جاری می شود۔ آخر ہمہ یک نهر جاری شدہ در ریگ نا پدید می گردد
در دئی تاروی بہشت این نهر با پنج بستہ می ماند و دولت روسیا در بعضے اینہا زورق
و کشتی ہا سبے بخار می راند۔

دریا سیر از عظم نهر ہائے ولایت خواقند است و آن را بدو قطعہ منقسم میکند
در تابستان تموزت آفتاب شدت است۔ از آردی بہشت تا اوایل خور داد گیاہ
آن غایت صفت و کمال خفرت می دارد و را غش تمام بنفشہ دلالت زار است۔ نهر چوئی

سرحد شمالی این بلاد است و در وادی چشمه امیکل (یا اسک کل) که بر کوهی است ریخت می شود.

دیگر از نهر مشهوره این دیار آمو دریا یا جیچون است که آن را با شط نیل پیرین معنی مناسبت است که هر دو اطراف خود را شاداب و ترو تازه می کند آب آن ریگ آلود است و چون صاف کرده شود شیرین تر از آب نیل - چنانچه ساکنان خوارزم را بدان تازش است این رودخانه از دریاچه ساری کل که بر بلندی کوه است سرایش می شود - بیشتر حصه آن بنج بسته می ماند و میان بلاد و خان که کسارے است جاری میگردد و پنج نهر دیگر بآن ملحق می شود - سپس بطرف راست میانه کوه پخشانی که بحجت خوبی آب و هوا و حسن منظر و معادن لعل معروف است جاری می شود - اینجا با نهر پخشانی ملحق می گردد و آن را آمو گفته می شود -

عجانب راست آمو ختیل است که ولایتی است از بسیاری کوه ها و کثرت اهل آن مشهور از آنجا میاست قلیله بطرف جنوب وادی قندز و بطرف شمال بر رودخانه شاداب شهر حصار که بسبب آلات آهنی معروف است واقع از جهت غربی قندز وادی غلم گسترده است و خارج آن ولایت بلخ واقعست میانه آن و نهر آمو ویرانه کوچک فاصله است و هم دورتر از آن بحجت چپ صحرائی ترکمانیان و خوارزمیان بحجت راست صحرائے قزل قوم واقع است - نهر کساری از نهر قندز آب بسیارے میگیرد و ازین ملتقی النهرین رود آمو قابل عبور و سیر کشتی هامی شود - کرکی شهر کوچکی است که در آن قلیلی از ترکمانان و از بیکان آبادانند

دور فلاح و زراعت مصروف - حصار این شهر در شانع ہرات واقع و کلید ملک خان
بنجارا است - بالآخر دریا سے آمود در بحیرہ آہل ریختہ می شود -

بازو سے شرقیہ و لتایا دہندہ آمودرا کو بان دریا یا کوک نامند کہ در ترکی زبان بمعنی
اخضر است - وقت ریختن آن بہ بحر اسم آن بہ یابی سود بمعنی نہر (نہر) تغییر می یابد - منجملہ
نہر ہائے کو بان دریا قرا یا پیلی و اودودریا (معنی نہر بزرگ) است -

دریا سے آمونہر بزرگ ہے است - کہ در بلاد خانان بنجارا دخیوہ جاری است - در بنجارا
نہر زرافشان (کہ نام دیگر آن کوک ہے است) و سیغندرو کوکچا و بلخ ہم از رود خانیہ ہائے معتبر
است - بعد پنج آئندہ (معنی پنج موضع) نہر زرافشان در وادی بزرگ جاری و قریب
بسمرقند منتقل بہ صحرائے ہمنامی شود و خابج شہر بنجارا ایرگستان متغیر می گردد - بطرف
مغرب رود بنجارا این نہر جانب جنوب جاری می شود و آب آن در دریا چہ قراکل (معنی
آب گیر سیاہ) ریختہ می شود -

شہر بنجارا شریف کہ فار الملک ولایت بنجارا است و ہم شہر مرقند کہ امیر تیمور بدان
منسوب بود از نہر زرافشان سیراب می شود - وادی ہائے کہ از پنجاب بنجارا گسترده است
دوہ ہائے آبادان و سبزو حاصل خیز است - در قدیم الایام آب نہر زرافشان در وادی ہا
و درہ ہائے کہ اکنون خشک گردیدہ می گذشت - مردم درخت توت ہر اسے ابریشم
می کارند و در زمین اینجا پنبہ و کدو و خربزہ و جو و گندم و درخت ابریشم پیدا می شود - صحرائے
بنجارا ویرانہ است مگر ہمیشہ مقامات بکثرت مراجع و دقور مرا تع و زیارتی اشجار و کوہ و صحرا

معروف - در قطعه زمینی که متصل زرا قشان و تاحد و سمرقند گسترده است بر پنج هم پیدامی شود
قرشی که آن را در سوابق ایام تخشب میگفتند یکم از خوشترین شهرهای ولایت
بنجارا است میان قرشی و سمرقند صحرائی است که بسبب کاریزها و قنوات آب نیکو در احبا
یاقت می شود - قرشی از سمرقند بقاصکه هزاره میل برآب شهر سبز واقع است - این شهر
در میان ولایت خان شهر سبز میگذرد - امیر تیمور گورگان و شهر سبز متولد شده بود -

بلاد مذکوره بالا مشتمل است بر بسیاری از املاک امرا و خانان و ملوک را که زود و یا دیر
استقلال و آزادی شان بدست دیگران می رود از ان جمله ولایات خانان خیره (یا خوارزم)
و بنجارا و خوارقند معروف است و از حالات جزئی و کلی آنها ما علم داریم - قند که از ولایات
معتبره توران زمین است به نسبت بر بدخشان چیره دستی با حاصل کرده - حال آن
بنجوبی معلوم نیست - قطعه جنوبی ترکستان ماتحت افغانستان آمده و بلخ که دارالملک
آن قرار یافته تحت سرداری است که مالک ده هزار پاه است - بلخ را قدام ام السلطان
میگفتند و بر زمین شاداب سیاه که از او بسیار واقعت اینک در حالت پستی است
و بعد از بلخ از شهرهای معتبره اسلام بود - اندجوی قبل ۸۴۰ هجری تحت خان آن
بطور مستقل بود از ان سال تحت امیر افغانستان آمده - ولایت میمند بسبب بهمت شجاعت
اوزبکان از تابعداری افغانان تا هنوز بسلامت است -

اطراف ترکستان که ذکر آن می شود بقول سیاح حال و مبرجی و از قدما و ادیبی و این
حقول و الی الفدا و سلطان بایر و غیره بسیار از خیمه و شاداب و بهر وفور که دیده و بر حاصلی زمین

دیگر اقطاع روی زمین مثل ممالک سلطان ترک و راء و پاد آسیا و مملکت افغانستان
 یران فوقیت دارد و پنجه یانی اورگنج از قطن و لایات شمالی بمراتب افضل است و حریر هزار
 سبب بقیمت گران در خیمه میگیرند - برنج گرین بقفاست مشهور و فوا که دانه های نیک حصه
 بنوبیه خوارزم (خیمه) از همه معروف حال خانوات (یعنی ولایت خانان) بخارا و خواتن
 بزیمینین است از عجایب حالات این جهات آنکه در میان فاصله بسیار قلیل جائے
 رم است و جائے کسر و قطع با تره و طراوت است و جائے خشک و یران - درخت
 بت بکثرت پیدا می شود و اقسام غله و کتان و غیره در آن خوب می شود - اسپان و خردا شتر
 دیگر چهار پایان و مرغاهای خانگی و جزر و کیک و دراج هم از قسم احسن یافته می شود -

سبب شادابی زمین عیون و دانه های بشمار و مزایع بسیار و نیز قوت زمین است طریق
 فلاح و آب ریزی از نسبت دیگر مقامات آسیای مغربی نیکو است مگر بجای بسیار آسف
 است که سبب جنگ و جدال با همی و کشت و خون قومی اکثر مداین و قرا و یران و خراب
 است مثل اترار - چنکند - تنک - کش کرگان - چن قلعه - قزل قلعه - و بطرف
 جنوب فیض آباد -

قطعه مشرقی ترکستان مشهور به معدنیات است در بعض مقامات منج سیحون طلای
 شستنیافت می شود - نقره و سرب در کوستان کاشغر و ابان - و بیلو طاع - و بلور دالی
 و آلا - و قرطو - و س و آهن و گوگرد و شوره و سنگ نمک و لفظ و انکشت در مقامات
 مختلف دستیاب می شود -

با پنجبم در زمین فراز وسط آسیا

فکر کنند و کوشش میانه آمو و کابل و سلسله کوهی قریب قندز تا آمو دریا و سلسله دیگر که آن را پامیر گویند و قرقیزان آن را بسبب بلندی آن بام دنیا نامند و غیره با و غیرها بتفصیل می کند. سپس بیان کاشغر که در حد و دغریه مملکت چین واقع است و ذکر طراوت و اشجار و اثماران و یکک حصار - دیار قند - دختن و اقسو - داوش ترخان که ساکنین آن همه اهل اسلام اند مختصر میکند.

با ششم اقوام توران

بر اهل خبرت که از باستان نامه ها واقف اند مخفی می باد که وسط قاره آسیا مسکن ایرانیان و تترتر کی نژاد است که حرب و پیکار فیما بین شان از چهار هزار سال الی یومنا هنوز قرار است از علم اطنو گرافی و علم اصل نژاد قوم معلوم می شود که ایرانیان و اکثری از هندوان و بیشتر اقوام اروپا از نژاد ایرانیان قدیم اند - ایرانیان در صحرا و دیهاست مغرب چین -

د افغانستان ویلوچستان - واکثر حصہ بخارا - و قوہستان دیکے از اضلاع کابل
 و کافرستان پراگندہ و ساکن شدند - زبان شان کما بیش پارسی قدیم با تغیر لجه و آدیش
 ترکی و تبتی است - ترکان کہ ہمایہ این ایرانی ہا و صاحب تمیز اند ایرانیانی را کہ سیانہ
 ہلہ و آمو دریا بود و باش اختیار کردہ اند بلقب تاجیک میخوانند - اکثر ایشان خواہان
 صلح اند و فلاحت و زراعت را می پسندند بخلاف صحرا نوردان عرب کہ از اولاد سام اند
 و تہب و غارت و جنگ و پیکار را دوست دارند و در اینجا مصنف قول حکماء سیاحان را
 در خصوص تغیر قوم و لغت قبایل آسیا نقل می کند

زبان بعضی این اقوام پارسی خالص است و برخی دیگر پارسی آمیختہ با ترکی یا ترکی
 و سنکرت است و شاید بالغت زبانی مانند - در مشرقی ترکستان مردمان را بشہر و مقام
 نسبت دادہ می شود چون یارقندی و کاشغری مگر در مغربی ترکستان بالوس و ایل ہم
 نسبت دادہ می شود چون بخارا کے را تاجیک - اوزبک قبچاق و ترکمان وغیرہ
 ہر چہ او باشند ہم میگویند -

در اصل تاجیک ہا ایرانی نژاد - و تتر و ترک تورانی نژاد اند - علاوہ ایشان بد قسم
 منقسم اند یکے قرغز و دوم سرت - بسبب حرقہ شان - یعنی قرغز ہا بادیہ نشین اند و جالے
 اقامت شان متعین نیست برخلاف سرت ہا (کہ سغد اگر یا سوداگر باشند) اوقات خود ہا را
 بزراعت و تجارت می گذارند و مسکن شان متعین است بہر قومی کہ باشند خواہ تتر یا
 ایرانی گویش تتر تاجیک ہا سرت باشند - تاجیک ہا بے بخارا رئیس الاقوام اند و خواہند

عهد های دیوانی و مزرائی و تجارت مفوض بدیشان است مگر هرگز تن به زراعت و صناعت
نمیدهند - تا جیک با همه خوشگل و بحسن و جمال و اعتدال اعضا مشهور اند اکثر از ایشان
مذهب سنت و جماعت و بعض مذهب تشیع می دارند لیکن عیب شان اینکه ایشان جلگی را
شایان نیستند بلکه محکومی را - بعد از سلطان روم ملک بخارا را توقیر و تعظیم بدل و جان
میکنند و او را امیر مومنان و سر حلقه اسلامیان می دانند -

در عهد و عهد و کوشش قومی اند کافر سیاه پوشش که بت پرست اند و گردن انقیاد و حکم
گدای از سلاطین و حکام نمی دهند -

دیگر همه با نژادگان وسط آسیا منغول (منغل) اند یا تر منغول اکثر در مغولستان
وز نگاریا یافت می شوند و بنام قالموق و زنگاریه و ترکمت بهم نامیده می شوند - قومی ترین
منغول قبیله خال کس است - بعض این قبایل شن موید با دو سطیک با دو تنگوس با
عادت و حشیانه را ترک کرده کناره رود ارس ساکن شده اند مگر این قسم زندگانی بایشان
سازگار نیامده از بیماری و گرنگی می میرند برخلاف روسیان که تن و کوشش می شوند و در دجوا هر
گروه کرده اند -

از زبان ترکستان از قوم ترک اند و حکومت و سلطنت را شایان در خانانیت خیه
و بخارا و خاقانیه جات فوجی و دیوانی مفوض بدیشان است و دیگر از ایل معروف ترکمانان اند
که از بحر خزر تا آمودریا ساکن اند و هم در بهرات و استرآباد و فارس - این ترکمانان را نه کس
سر داری است و نه اندایشان تا بعداری کسی میکنند - عجب تر اینکه در میان شان صلح

و آشتی می ماند و تصور و فتور با سه خلاف قانون نسبت بد دیگر مسلمانان است و ایشان
کمتر سرب می زند - فیصله همه کار سب آداب سلف می شود - از ایراتیان علی
مگر روسیا را توقیر می کنند - و قنوقا تجارت می روند - وقت نیم شب یا طلوع آفتاب
بر کاروان های زنند - قتل و غارت شیوه شان است - وقت شام حکایات و قصص را
از بخشی های شنوند - این بخشی ها اشعار ممتد و مقلی را که شاعری از ترکمانان بود و قریب
هشتاد سال قبل ازین فوت کرده یا دو تار و چنگ و چنانچه می نوازند - غارت گری
این ترکمانان وقت نادر شاه و یار محمد خان مین الحجه مشهور است - ایشان از همه جنگجو
و جریح و باهمت و شهامت اند -

غالباً ترکمان تر از نسل مغول و اتراک اند و اکثر لقب قرغز ملقب - قبله این با سم
قرغز یا قیترق معروف و ایلی بنام قر (یعنی سیاه) قرغز مشهور اند - اصل را قرغز کوه قاف
و چرکس است - بعضی در زنگاریا یا ترکستان یا سرحد شره قبیله کوه اطالی ساکن اند و برخی
در حدود کوه ها که در اطراف نهر سیر و دیگر نهر ها که از آن جاری شده واقع است یا در اطراف
جبل الاطویا کوه ها که در اطراف دریاچه اربک کل تا حدوداً و دریا متصل بلوط طارغ
مقیم اند - زبان شان ترکی است و قبایل و اوسس بسیار متفرق و منقسم اند و تن بزراعت
می دهند -

مگر قرغزخان شمال که هم بقاییل منقسم اند تن بزراعت و حرفت نمی دهند و با هم جنگ
و جدال دارند ازین است که با وجود بهمت و شجاعت پدینان و خواقندریان ایشان را مطیع

کرده و درین جزو زمان اطاعت مسلوب اختیار نموده : قبیلہ ازیشان بنام چیریکس هم
اطاعت رو سیا قبول کرده -

بعض ازین قراقرغ هاے جنوب را با قبیچاق ها و سرت هاے خوانند یگانگیست
است و مقدمه انجیش ایل سیوف ایشان اند و تا کنار دریاچه ساری کل یافت میشوند -
قبیلہ قراقلپاق که قالین خوب می سازند و کنارسیر و ریاساکن اند -

قرق ها اکثر تابع رو سیا شده اند و بے ایل مقسم اند - یکے اُلوجوس (قبیلہ بزرگ)
که حجت جنوبیه بحر بلکش بطرف دریاچه اسک کل ساکنند - دوم اورتا جوس (قبیلہ متوسط)
که میانه دریاچه بلکش و شهرچه ادمسک که در سیریا است می باشند - سوم کوچک جوس
(قبیلہ کوچک) در حجت غربی صحرا تا تا شکند می مانند - ازین واضح شد که قطعه وسیع
که از کنار شط و لگا و اورال در مغرب - تاحد و دزنگاریا در مشرق و بلاد سیریا در شمال
و ترکستان در جنوب - گسترده است مسکن این قرق و ان قرق است و بے شبه همیشه در
تصرف شان خواهد بود چه این اقطاع بر اے باوید نشینان و صحرا نوردان بدرجه اتم
موضوع است - ایشان در باوید و صحرا دوره و تمپه هر جا که خواهند میرودند و خیمه ها که از پیشم
ساخته باشند با خود هابرنند و لقب کنند وقت خزان مویشی خود هارا در وادی های رند چون باد
بهاری بوزیدن در آید و بنفشه و گل و ریحان بگلند با خیمه و گل هارا ازین باوید هابرون روند
و کوچ کنند -

قرق ها و قرق ها هر دو مسلمان اند مگر در امور شریعت خام - این باوید توران را بجز گلک بانی

و خاکبوی شغل دیگر نیست - وقت شب یا سحر چون همه خفته باشند بر اینی که صاحب
 مواشی باشند بتازند و مواشی شان را سے زدند - چون سرداری از ایشان بمیرد
 منب و غارت گری و باهمی جنگ و فساد بر طرف می شود و در هر کس شریک ماتم و جنازه اش
 میگرد - تعداد خر و ماهفت صد نیز از نفس خواهد بود و قریب همه ایشان بسبب زوریاز
 تابع دولت روسیاشده اند - چه ازین تدابیر از بجز خزر تا جبل التانی همه شوارع
 کاروان ها گشاده شده و ایمنی قائم گردیده -

در حد و ترکستان مشرقی مثل مدینه یار قند و کاشغر همه این اقوام که ذکرشان بالا گذشت
 یافت میشوند - قبیلۀ ازبکست که بلطیس باشد و نیز بدخشانیان قریب یار قند ساکن شده اند
 و زراعت تنباکو و خرزهره می کنند - علاوه این قبائل در مشرقی ترکستان قبیلۀ می باشند
 که پیرو مذہب بدہ (یا بوزید) و ملقب بقالموق است و در سرحد پادیه ها قومی از مسلمانان
 ملقب به دولان است که هم منب و غارتگری را پی سپر است و شاید در غار ها و کلبه ها می یابند
 گویند که قومی که نورش شان ماهی و پوشش شان پوست درختها است - در حد و آجمنہ
 لب نور در وسط صحرا می که در بلاد کورد مرکاک است سکنی دارند -

در حد و دکه طان شان (جبل بہشت) ولایت وسیع زنگاریا گسترده است درین
 اقطاع دو ما قوم - یکے دونگانی ها - دیگرے ترنتشی ها مقیم اند - گویند کہ دونگانی ها
 اولاد تر از بطن زنجان چینی اند - مذہب شان اسلام و زبان شان چینی است -
 در شرق زنگاریا ولایت کشنی است کہ حکومت آن متعلق بہ پادشاہ چین است

اهل آن بیشتر مسلمانان اند - در جهت شمالی ولایت متغولیه است - احوال آن پر ما
بمحول است -

از احوال ولایت چرچند که از ختن بقاصکه کیماه واقع است و زلم وغیره واهالی
آن مقالات ما را اطلاعی نیست -

درین باب مصنف سخن پراکنده میگوید - اصل اینکه از احوال این شهر و دیار
اهل او و بار اچنا تکه باید و شاید هنوز اطلاعی نیست)

باب هفتم

آغاز ملک گیری دولت روسیا در وسط آسیا

روسیا را با خانان خیمه (خوارزم) تعلقات شایمانه (دوبلوماتیک) و تاجران از ویر با قایم بود
چنانچه بطر کبیر توجه خود را در آن باب منعطف ساخته - بتدریج میان روسیا و خیمه نوعی
خرخشه پیدا شده - سالی (۱۸۳۹) که لوردا کلند فوج از هند بکابل روان ساخت -
نیکلادکولس (آمبراطور روسیا بدین خیال که مبادا انگلیس فوج بطرف ترکستان بکشد
و آن بلاد را بقبضه تصرف خود را در جبریل پردیسکی را امر فرمود که لشکر روسیا بطرف
خیمه بکشد - بهانه هم پیدا شد - خان خیمه که او را تقصیر خان میگفتند بعضی از قزغان را
که با جگندار روسیا بودند آماده بغاوت کرده بود چنانچه ایشان بر کاروانها زدند و صدها کسان را

مقید کرده آوردند۔ این لشکر کشی جنرل پروڈسکی بے سود شد بعضے در وادی که اطراف
بحیرہ آرال ازان حاوی است جان داد و بعضے بنزد قوت بہ اورن برگ رسید۔
خیوہ استقلال خود قایم داشت ۔

بعد این مصیبت ہا و تجربہ ہا ارکان دولت روسیا البتہ کنکاش رائے برین قرار گرفت کہ فیما
لشکر بر خیوہ نکشیدہ بنخواستہ نشود۔ در سال ۱۸۴۰ مسیحیہ امیر بخارا نصر اللہ خان
خواستہ رافع کردہ و امیر شش را بقتل رسانیدہ و پسرش را بہ بخارا برد۔ بعضے از برادران
امیر ماضی کہ پناہ بقرغزان بردہ بودند باز مستعد بر قایم کردن سلطنت خواستہ گردیدند۔
درین اثنا ایشان بر علاقہ روسیا تاخت ہا کردہ بودند۔ روسیا اولاسیا خان و
متجسسان را بحت دریافت احوال وادی ہا و درہ و تپہ ہاے این اقطاع روان ساخت
ورفتہ رفتہ سرحد خود را بطرف جنوب کہ میانہ وادی سیر دریا و سلمیریا واقع است
کشید و ہر سال ۱۰۰ میلیون قرغزان حکومت خود قایم کرد کہ قبل این بطور فرضی تابع روسیا بودند
پکستان لیووان شلہ از ۱۸۴۷ تا ۱۸۴۹ با فوج با حیت تجسس ملکہ روانہ شد
چنانچہ نتیجہ آن حبت کارزار آئندہ بسیار بکار آمد گردید۔ یعنی در سال ۱۸۴۸ ابتداء سے قلعہ
انداختہ شدہ اول در قرابو طلسمی دوم در اوراسکوئی (برنہر ازغیر) سوم در اورن برگسکوئی
غرض از بنائے این قلعہ ہا و بودیکے برا قوام صحرائے انور و بسہولت نگہبانی کردن دوم سرحد
قدیم روسیا را با سرحد جدید کہ ارادہ قیام آن بر سواحل سیر دریا داشتند چوندادند۔
در ہمان سال حصار را اسک را کہ بر سیر است و قریب بحیرہ آرال بنا انداخت۔

اندین سال چند ہزار لشکر جمع روسیا در فرستان خیمہ غرق و تلف شد ^{۱۸۷۴} تا ^{۱۸۷۵} بعد بنائے قلعہ کوس ارال و سکونت بسیارے از روسیان گویا بحیرہ ارال در تصرف مسکوپ آمد۔ روسیا در سال ۱۸۵۱ قلعہ کش کرکان را کہ از آن خواہند بود بہت غارتگری بہت بیخ و بن ہزار ہا اس مویشی از علاقہ نشان بشکست۔

القصد بسبب تعدی اوزبیکان خواہند بر قرغزان کہ بر ساحل سیرسکنی داشتند روسیان را بہانہ عمدہ بدست آمد۔ بسبب این بعضے قرغزان زراعت را ترک کردہ صحرا نوردی را باز اختیار کردند دیگران التجا بخیمہ بردند کہ با خواہند میان خصومت داشتند و از ان باعث چند قلعہ بر کنار چپ خویان دریا کہ از اعظم شعبہ سیر دریا است قائم ساختہ بودند۔ بالاخر قرغزان را با خواہند میان موافقت نشد و چون روسیان طرفدارشان گشتند ایشان را از دست تعدی دشمنان خویش رہانہ پنداشتند۔

نہان خیمہ و بخارا را بسبب قرب علاقہ روسیا قریب دہنہ نہر سیر خوف لاحق شد و قرغز ہا را کہ مددگار روسیا بودند بسیار از دیدند و قشون ہا سے سگوب را در حرب ہا سے خود پریشان ساختند۔

اولا روسیا بسبب عدم آمادگی فوج کافی در قلعہ ارا اسک و وقت آمد و رفت از جابہ بجابہ دفعیہ فتنہ جوئی ہا سے اعدا بطور احسن نمودن نتوانست مگر تدریجاً سامان رسد بطور کافی در اورن برگ بہر سلیسہ منزل کشتی بہت آمد و رفت و بہر

آرال موجود کرد و غنقریب دو کشتی آہن با آن ضمیمہ کر دید۔ اجزاء ساخت این ہر دو کشتی را از ملک سویدن ہزار وقت ہزار السلطنتہ بطریق و از انجا بہ سمارہ دارالک آورده شد در ۱۵۲۰ء ہجری سامان حرب و اسلحہ جنگی آمادہ گردید۔ پروہسکی چہند قلعہ بر کنار نهر سیر بنا کردن ارادہ مستحکم کرد۔ ازین پیش بندی ہا سہ روسیا خانان خوا قند و خیوہ را سخت تردد و خوف شد۔ سکنہ خیوہ لغرہ زدند کہ اگر روسیا آب سیر بیا شامید و اسے بر حال ما۔

قلعہ آق مسجد از آن خوا قند در سرحد آن ولایت (خوا قند) واقع بود و ستہ پنج صد سپاہ روسیا بسر کردگی افسری بدین غرض فرستادہ شد تا از حال آن قلعہ واقف گردد و خوا قندیان را بگوید کہ شما ترک آن مقام بکنید کہ آن را از قریبہ انقباض گرفته آید۔ خوا قندیان بندہ را یکشاوند و آب بسیارے ازان بلند و زمین قریب و جویا غرقاب گردید۔ روسیان ازان ہر اسان نہ شدہ ازان آب کہ تا کمر شان شدہ ممبر کردہ قریب قلعہ رسیدند و عمارات محاذی قلعہ را بی مزاحمت از دشمنان شکستہ مصلحتاً باز گردیدند۔ خوا قندیان بامید کومک تن با طاعت روسیان نہ اند۔ روسیا ہم بسبب موجود نہ بودن زردبان و توپ ہا سہ گران بر قلعہ حملہ آوردن نتوانستند۔ مگر ہزار ہا سہ کوچک را کہ بر ساحل نشیب سیر دریا قایم بود شکستہ باز زمین برابر ہفتند و بامید آیندہ بہ ارالک باز گردیدند۔

سال دیگر (۱۵۲۳ء) جنرل پروہسکی فوج قوی با دوازده توپ و دویہزار اسب و ہمان مقدار

اشترو دیگر مواسی بار بردار مع رسد واسلحه جنگ را از راه صحرائی قراقم تا اراک
 روان کرد و با وجود عتدت که باو شدت تشنگی و تکلیف سفر بے ضرر زیاده بمنزل مقصود رسید
 و در او آخر چون مستعد آق مسجد گردید - خواقدیان دین فرصت مقامات و قلعبات
 خود را بطور شایست مستحکم نمودند - سور خارج قلعه را که بیکار شده بود و در ساخته خندقی عمیق
 بجای آن حفر کردند - دیوارها سے گلی که حیث سلامتی پشت قلعه تعمیر یافته بود
 هفت میع علیض بود و بے محاصره یا قاعده و سعی یلغ بدست آوردنش دشوار بود -
 جتزل پرد بسکی اولاً از تو بهما اذ لیکن را ترسانید لیکن از سختنا سے امید و ہمیش
 خواقدیان را تشفی کامل حاصل نشد و چگونه شود که اگر ایشان حکومت آق سسی را
 ترک نمایند امید سلطنت شان بر نہ سیر براسے دوام از دست می رود و بلا و سطا آسیا
 بقبضہ فرنگستانیان منتقل می گردد لہذا ایشان جواب فرستادند کہ تا وقتیکہ نیزہ یا تفنگی
 بدست ما باشد ما از جنگ پشت نخواہیم داد - روسیان با سمیت تمام بر قلعه گلولہ با
 انداختند و زیر زمین را ہی کندیدہ خندق را کہ در اطراف حصار بود طے کردند و خندقے
 تو می برج بزرگ کندہ ۷ جولائی ۱۸۵۲ء مسیحیہ از بار و آن را بشکستند و اجزاء آن را
 برباد دادند - از بربادی این برج را ہی بقدر رہنمائی ۶ فٹ پیدا شد - خواقدیان کہ سہ صد
 نفر بودند و دی ہر چہ تمام تر با وجود کشتہ شدن پسا لارشان دین راہ آمدند و قتال
 عظیم روداد و دست و سی کسان از ایشان مقتول شد و کوشش شان بے سود گردید
 اسلحہ جنگ و غیرہ بسیار سے بدست روسیان افتاد - ازین تاریخ تا قلعہ قلعه پرد بسکی

مقرر شد -

فتح قلعه آق مسجد بر خواقندیان مصیبتی سخت بود - بنا بر آن خان خواقند در فکر باز گرفتن آن قلعه شد - روسیان زمین بعد از راه دور اندیشی در پی فتح ولایت نداشتند بلکه فتوحات ساحل سیر در یار استحکم گردانیدند - قلعه که بر کنار نهیقرمالی و دیگر س که در مقام قرقاچی واقع است آن را اسک را با قلعه پردیسکی (آق مسجد) با هم متصل میکنند در قلعه آخر قونچ یک هزار نفوس را گذاشتند و در سرباز یک سال کامل در آن مقام جمع کردند - این چهار قلعه که کنار سیر در یاد واقع است پیش بینی روسیاء را دلیل ساطع -

خان خواقند بر حاکم تاشکنه ازان آزرده بود که بسبب بغاوتش قلعه آق مسجد از دست او رفته - گوشمالی او را بهانه ساخته بتاریخ هفتم دسمبر ۱۲۵۳ با جمعیت پانزده هزار لشکر خواقندی و هفتده توپ بر قلعه آق مسجد و جنود روسی حمله آورد - روسیان با وجود قلت سپاه که بیش از یازده صد قزاق (یا کساک) و یک دسته پیاده نبود بدین خیال که اگر درین مقابله هر یکم خورد پیش اقوام توران زمین روسیاء ذلیل و خوار خواهد شد مستعد جنگ شدند هر چند امید کامیابی کم بود مگر بسبب حرکت غیر معمولی فوج روسیاء در لشکر خواقندیان که ده گونه زاید بود تر لزل افتاد و دست تن از ایشان مقتول شدند و آن هفتده توپ را گذاشته راه فرار اختیار کردند -

قوم قزغ که تا حال طرفدار روسیاء بود بر فعل خودشان نادم شد که چرا اعداے ترکمانان را تا نیکو کردیم - رئیس بنام عورت کتیر که نبض شناس قوم بود در کشته قوم آمده

ایشان را ملاست نمود و عادت شان را با عادات آبائی شان موازنه کرد چنانچه چوانان را
آبادہ حرب بدین الفاظ کرد کہ اگر فرنگستانیان را اسپ اسلحہ است ما را ہم است آیا
نمی بینید کہ ما از یک بیابان میشیہ هستیم - ہر جا کہ بنگرید بحیث شرق یا بحیث غرب یا بطرف
شمال یا بطرف جنوب بی شبہ شما قرقر ہا را خواهید یافت پس چرا ما اطاعت مستے چند
از اجنبیان را اختیار کنیم - الفاظ گرم کتیبہ در خاطر قوم اثر کرد و جمعی غفیر تحت لوای او آمدند -
ازین اتفاق قوم قرقر غر بردوسیہ مشکلی سخت افتاد نہ کاروانی از حملہ شان بیلاست ماند
و نہ غلہ و اسلحہ جنگی باسانی آمدن می توانست جنرل بردوسکی ازین جمعیت و مصیبت جدید
بدحواس گردیدہ در پے دفعیہ آن شد - و آن این بود کہ قرقر غران را از قرقر غران دیگر
ادب و ہر چنانچہ کلان تری ازین بادیدہ نوروان سہی سلطان ارسلان را از وعدہ و النعام ہا
طرفدار ردوسیہ نمود و ابا تہمد فوج خود و قزاقان چند آبادہ مقابلہ با پیر و آن کتیبہ گردید
مگر کتیبہ مثل برق از جای بجائے ترو و میکرد و از دستش بیلاست ماند - روزی
بعض از مردمان کتیبہ در خمیہ سلطان ارسلان داخل شدہ اورا بقتل رسانیدند از ان قوت
و جمعیت کتیبہ زیادہ شد - اکنون افواج قزاق و باشکیر برائے مقابلہ او آمادہ کردہ شد
مگر نتیجہ آن هیچ نشد زیرا کہ ہر چہ برخلاف او اندیشندی گویا با دھرا بگوشش رسانیدی چون
جائے کہ کتیبہ با افواج خود روز ما قبل مقیم بود آمدندی دیدندی کہ آتش خمیہ سرد شدہ
و او فوج خود را از انجا بجائے دیگر کوچانیدہ -

چون یہ یک تہدیرے کارگرنشد کتیبہ تا پنج سال مالک درہ ہا و دایا و قبایل قرقر ماند

اراکین روسیا تدبیر سے دیگر اندیشیدند و از در صلح و آشتی بر آستان کتیر
رسیدند و جواہر بروے پاشیدند و وعدہ ہا کردند۔ جائے کہ فوج جرار و تشنگ
و طیانچہ کارگر نشدہ زرو جواہر و وعدہ و آشتی کار خود کرد و در ادا سطر ۸۵۸ء کتیر
اطاعت روسیا قبول کرد۔

بایستہم جنگ با خاقند

جنگ و جدال ہائیکہ بر کنار نهر سیہ چند سال پیش ازین آغاز شدہ بسبب وجوہ متعددہ
تا این مدت بحیرا لتوا بود۔ امیر مظفر الدین خان ابن امیر نصر الدخان کہ مالک تخت و
تگین بخارا بود و بوفور علم و عقل و بہمت و شہاست معروف ارادہ قبض ملک خواقند
کہ دشمن قدیم بخارا است کرد۔ در اثناے چند سال۔ چند کسان خواستار امارت
خواقند گردیدند و کسی از ایشان سائے چند بیش کامیاب نشد۔ چنانچہ خدایا رخاں
بعد از واپسی خود از حملہ آوری بر قلعہ پردیکی در شہر بردے خود بہتہ دید و دشمن خود را
مختار کل امور ولایت خدایا از قوم دسپاہ خود مطین نشدہ از امیر مظفر مدخواست
امیر این موقع را غنیمت شمرده با فوج گران از بخارا کوچ کرد و بزبان آورد کہ تا اقصائے
چہین بہ قبض خود خواہم آورد۔ چنانچہ بکمتہ زمان نزد ہتگاہ خواقند و ہم تا شکند۔ و خجند را مالک

این ہمہ بلاد را بدو قسم منقسم کرد۔ یکے را بخدا یا بنحشید در بخت دیگرے کو و کے
تا بالغ را بنشانہ و خود متولی ادا شد۔ این بے غرضی مظفر اصل نیست اور اخفی دشت
دبے رود کدیر مملکت وسیعی کیڑیچ گوئے حقوق اور ان متحقق ہو و مالک ش۔ چون یہ بخارا
باز گردید در مدینہ بخارا و عمر قندصارے خوشی یلند شد و بزم ہا آراستہ و ضیافت ہا خور و نہر
مروم پیدا شد کہ امیر تہ کو بخت دہندہ وسط آسیا است و تیمور ثانی کہ چین و ایران
و کابل و ہند و فرنگستان بدست وے مفتوح خواہد شد۔

فی الحقیقت این حکومت امیر مظفر بخواقند خطاے بود۔ چون خواقد تالیع
بخارا شد حمایت و حرارت آن بر امیر فرض گردید و از ان سبب زود تر اورد و سیا
عدوے ہمد گیر شد و چہ در محاربہ قیامین خواقدیان و روسیان افواج بخارا را تائید
خواقد ضرر دزد۔ بسبب حرب قریما چندی روسیا در امور توران خوا مویش ماند
و ہم خوف آن بود کہ انگلیس فوج جہت تائید خواقد از ہند روان خواہد کرد۔ با وجود آن
جنرل پردیسی حکومت بر آن مسجد بر قرار داشت و حصار خواجہ نشا زرا کہ بر آب و دیان قعت
و از انجا خوارزمیان کہ حامی خواقد بودند و سیار اے آزاریدند۔ ضمیمہ علامہ خود کرد۔
ہمچنین کہ روسیا از جنگ قریما فراغ حاصل کرد و در سال ۱۸۵۹ء قلعہ جولاک کہ گان
فتح کردہ بشکست و در ۱۸۶۱ء قلعہ یانی کہ گان را کہ بر سیر دریا بود ہم گرفت۔ در سال
۱۸۶۲ء منصوبہ کارزار با خواقد مصمم گردید۔ از دو طرف یعنی از جانب بلاد قرغز و آق مسجد
فوج آمادہ حرب شد۔ دست برداری آتا دوستہ دیگر حضرت ترکستان کہ بمبافت

صد میل واقع بود تا سخت لیکن بسبب بغاوت اهل پولند و خون جنگ
 با بعضی از دول مشرقی و اروپا جنگجوی روسیا چندی ملتوی ماند - در سال ۱۸۶۲ء
 بار دیگر جنگ شروع شد و حصارهای که مقابل ساحل سیروریا قایم بود یک
 بعد دیگر به قبض روسیا درآمد - دگشتی های جنگی که در سیروریا موجود داشته
 شده بود در دو هفته فوج مذکور را مددگار گردید - در ماه جون حضرت ترکستان
 که شهری است در حیت مشرقی خاقاندهم شهر اولی آتاتیر شد ازین جنگ حصه
 معتدیه خاقاندهست روسیا در افتاد -

بعد ازین مصیبت خاقاندریان را قصد تعمیر قلعه نو در چمقند شد - مگر آن مخالف مطلب
 روسیا بود - همینکه روسیان دانست که در چمقند قطعه هزار فوج خاقاندی موجود است
 قصد گرفتن آن مقام کردند آن مقام را مرکز محاربه مابعد نماید - در ماه دسمبر ۱۸۶۲ء از
 دو طرف لشکر سبب چمقند بنید - شام آن روز بطاری چهار توپ نصب کردند خاقاندریان
 با هفت توپ و دو تریل مقابل شدند - سرعمر روسیا با شش توپ و چهار تریل تر
 رفت مگر بسبب درشتی زمین و تاخت و تاخ خاقاندریان آنشب آن را نصب کردند
 نتوانست - خاقاندریان ازین درنگی دلیر گردیده خندق ها کنند بطاری ها و مقابل قایم
 کردند و جنگجویان مسلح آماده حرب شدند بطوریکه گمان شد که گویا افسری از ملک دیگر
 تعلیم شان کرده - مگر نقشه کزل لریج بر فوج پیاده خاقاندریان حمله آورده و مردان با چهار
 فوج و دو توپ و دیگر از توپ ها و بندوق ها جنگ داد با وجود گلوله باری سخت از شهر دباره

فوج غنیم را در میان قلعه بگرنید - جنرل چر تالیف ترودم روانه آن را متصرف شد و بهزاد
مشکل انواع روسیا از راه ناودان داخل شهر و در یک ساعت بر شهر و قلعه قابض شد
این قلعه را کوهی قایم بود غنیمت بسیار و اسلحه حرب بشمار بسیار حاصل گردید - از جمله
غنیمت ها چهار علم و بیست و چهار قسم علامت (مختلف اللون) یک توپ بندوق نما
(رایفله کتن) هشت متر بسیار بزرگ - چند کل ویرن و فیله پیرس بود - از تعداد فوج
روسیا مارا علمه نیست -

بسیب این فتح عظیم ازان مسجد تا اولی آمارا راه بر اے روسیان گشاده شد و شهر پاک
خانان تا شکند و خجند حتی دارالاماره خواقند قابل حمله اعدا شد گویا از فتح حقیقته کلیه
یکه از بلاد معتبره خواقند متصرف روسیا درآمد و کوشش سالها در از شان کارگر شد
بعثت از ولایات اذربکیه را غنیمت فوجات خود کرد و ازان باعث دو مقام مفید جهت
حرب آینده که از جهت راست حصار باکے کنار نهر سیر و از جهت چپ واقع ساحل
نهر الماتی بود به قبضه روسیا درآمد -

خبر این پیش قدمی روسیان در خواقند باعث تفکر ارکین دولت انگلیس گردید
زیرا که حب گمان شان بقاے دول خانان وسط آسیا باعث سلامتی بلاد هند است
صدراعظم روسیا پرنس گرچکوف بتاریخ ۲۱ نومبر ۱۸۶۲ء از طرف دولت روسیا نامه
در خصوص ضرورت شدید فتح مملکت دیگر از پطر بورغ روان ساخت درین نامه (که در مفت
صفحه اصلی کتاب منقول شده) می نویسد که چون علاقه دولت مذهب قریب علاقه

اقوام غیر مذهب می شود و نهب و غارت و رواج می یابد و سلامتی رعایای سده دولت
مذهب در پے زوال می شود۔ بنا بر این ضروری می شود که برائے گوشمالی غیر مذهبیان
علاقه شان را شامل دولت مذهب کرده آید و حصارها ساخته شود۔ چون این چنین شد
مملکت دیگر اقوام متوحش را باعث فساد جدید می شود و ضرورت تنبیه و تادیب و فتح
مملکت شان بار دیگر می گردد چنانچه فرانسه را در الجزایر و انگلیس را در هندوستان نیز
همچنین ضرورتها باعث فتوحات ممالک دیگران شده و در نه دولت مسکوب را اراده
فتح ممالک خاتمان آسیا نبود۔

بعد تر سیل این نامه همه شاهان قزاقستان محاربه سخت با خواقند شروع
شد خواقندیان بسبب زوال قلعه با سده شان واقع ترکستان و چیمقند بدحواس
گردیده بکلی همت خود را برائے حصول این مقامات مصروف گردانیدند۔ چنانچه
فتح نمایان در سال ۱۸۶۴ ایشان را نصیب شد و امید رفتن باز آمد مگر از شامت
قسمت امیر بخارا بر خواقند حمله آورد و شهر خجند و دیگر شهرها را بگیرفت و روسیایان
موقع را غنیمت شمرده متلاشی موقع خوب گردید و در نهم می ۱۸۶۵ روسیایان افواج
خواقندیان (که تحت عالم کل متولی سلطان حسین نابالغی او بود) حمله آورد و عالم کل
کشته شد و جزل چرنایف را گمان آن بود که تاشکندیان خواستار صلح خواهند شد
مگر ایشان دشمنی بخارا را بر دوستی روسیایان بدیدند۔ چرنایف بر قلعه تاشکند گلوله ها انداخت
و آن بقرصه مسکوب درآمد۔ ازین فتح راه حمله تجارت خیوه و بخارا کشاده شد اهل تاشکند

(مبعتی شهر سنگ) مقدار صد هزار نفوس اند و آن مرکز تجارت و مرجع مسلمانان است. در تاشکند تاجران و در دست حتی از هندوستان یافت می شود و اسباب ساخت ممالک روسیا بکثرت در آن شهر فروخت می شود. روسیا بر بلاد تاشکند که صد هزار نفوس مسلمان در آن ساکن اند اولاً متصرف نه شده مگر برای حفاظت آن از دست بنجارا و خواقد افواج روسیا در شهر تاشکند مخیم گردید. گورنر (والی) روسیا اعلان کرد که مردم بندوبست علایق خود بطوریکه خواهند و نیز فرائض مذهبی را تحت دولت روسیا ادا می توانند کرد. تاشکندیان از آن خوشنود گشتند چه بیضا هر حکومت بدست شان قسیم ماند.

بعد فتح تاشکند والی (گورنر) اورن برگ خواقد آمده محفل منعقد ساخت و ریش سفیدان و عیان ملک و ملت را بخواند و برای انتظام مملکت شان بندوبسته کردن صلاح داد. ایشان نان و تنک بر خوان نفری پیش والی روسیا نهادند و اطاعت دولت زار سفید روسیا را اختیار کردند و گفتند که بحری و بحر را و مملکت را نمی گنجی ازین بعد تاشکند ضمیمه دولت روسیا شد و نام این مملکت جدیدتر گستان قرار یافت. چون حدود این مملکت تعیین نشده دولت انگلیس بر نام این بلاد معترض شد. روسیا بخواست گفت که در دیا مشرق ولایت را بنام شهر آن میخوانند بنابران این چنین نام قرار یافت.

باب مخفی

وقایع پیش از قیام حکومت بر ترکستان روداده

ابتداءً از فتوحات روسیاد در بلاد خواقند بدل امیر مظفر الدین که اسی خطر و خدشه پیدانه شده بود - روسیاد از درخوشاد آید و درینک قبائل ترکستان امیر مذکور را قانع کفارد و ملجاء اسلام دانند مانع و مزاحم نگردیدند امیر نابالغ خواقند را مصلحتاً مقید کرد و بدست امیر مظفرش بسپرد - چون تا شکنند فتح شده استقلال خواقند سوای نام باقی و حکومت خدایا در خان بجز دارالامارتش بحال نماند بخاطر امیر مظفر خوف لاحق گشت که حکومت او بر خواقند که از آن خودش بود بهم برفت -

و قتی که امیر مظفر متولی امیر نابالغ خواقند گردیده بود بر اسی بحال داشتن قومیت او زبکان وعده کرده و فوجی گران از ایشان مهیا داشته بود و بتائید انگلیس چند توپ و بندوق را نیز بخرسانیده توپچیان سواره را از آن مسلح کرد و شمر خجست را فتح کرده روسیاد را نوشت که زودتر ک فتوحات خود را نماید ورنه اعلان بر اسی جهاد کرده خواهد شد - علاوه بر اسباب و مالها اسی تجار روسیاد که در بخارا بودند قابض شد روسیانی نیز مالها اسی تجار بخارا و کابل که در بلاد روسیاد بودند بگرفت - آخر از هر دو جانب ترک این شیوه کردند -

امیر مظفر درین تزلزل مرت بود و ہمت بر عبور آب نہر سیر نہداشت علاوہ بغاوتی
 در میان رعایا کے شہر سبز برپا گردید۔ اندرین صورت خواجہ نجم الدین را بسفارت
 بہ بطربوغ دارا سلطنتہ روسیا فرستاد و اعلان تخت نشینی خود و ارادہ مصالحتہ را شہر
 فرمود۔ چون سفیر مذکور تا اورن برگ رسید والی روسیا اورا گفت کہ حاجت
 رفتن شما بہ بطربوغ نیست کہ در امور وسط آسیا اختیار کل بدست من موقوف است
 بعد ازین جنرل چرنایف سفیر را با چند کسان در بخارا حسب الطلب امیر مظفر
 فرستادہ تا مصالحتہ پروردے کار آید مگر امیر مظفر بعضے از ایشان را مقید کردہ
 و بر خے از تاجران روسیا را کہ در شہر بخارا بودند ہم بزمان فرستادہ۔ جنرل چرنایف
 ازین ہم پر آمد و بالشر خود سیر دریا را عبور کرد تا بحکم ضرورت برحقند کوچ کند۔ چون تا جزاک
 رسید دید کہ این کار از دوست کسان نتوان انجام داد۔ امیر مظفر اورا بلایت و لعل
 داشتہ۔ خلاصہ چرنایف خاصر و خالیف واپس گردید۔ بخارا ایان ازین پرول شدند
 بجاسے چرنایف جنرلی دیگر مقرر گردید۔ در ساحل دست راست آب سیر حرب با
 واقع شد۔ چنانچہ بتاریخ ۵۔ اپریل ۱۳۱۷ عروسیا بر بخارا ایان فتح یافت لیکن زاید بہین
 برانگیختہ کردن مردم ترکستان را مناسب نہ و طریق لطف و مواسا اختیار کرد تا درین
 فرصت از ارادہ امیر مظفر خود را نیکو آگاہ کند۔ درین وقت خبر آمد کہ امیر مظفر حسان
 با چہل ہزار سپاہ حیرت کہ پنج ہزار از ان بخاری و سی و پنج ہزار قزغ و صحرائشین اند
 مع بلایت و یک توپ روانہ شدہ در پے گرفتن تاشکندہ است۔

گو سپاه روسیا بسیار کم بود تا هم جنرل رومانوسکی اراده مقابلہ کرد و ۹ مئی روسیا در دہ رباط کہ از تاشکند ہفتاد و پنج میل دور بود رسیدہ در میدان اردو شارتایخ بستم مئی جنگ سخت رو داد مگر بسبب وجوہ بسیار (کہ در کتاب تفصیل ذکر یافتہ) کہ یکے از ان نامائیدی بعضے از فوج بخارا بود شکست بر لشکر اسلام افتاد امیر مظفر سلامتی در گریز وید - خیمہ و قوسپا - اسباب و آلات بسیار بدست روسیا افتاد - ازین فتح اردو شارت فیصلہ نصف ترکستان شد و جنرل مذکور بہ خلعت و لغمت ممتاز گردید - روسیا دیرین مرحلہ کوچ تا بحر قزوق بخارا را مناسب نہ دانستہ قلعہ نوراکہ در راہی کہ از بخارا تا خواقند میگذرد واقع است متصرف گردید - از دخل این قلعہ امداد بخارا منہ خوا قند را بند شد و ساحل دست راست دریائے سیر نیزہ از تاشکند امیر محروم -

قبض شہر خجند از قلعہ نوآسان بود - خجند منجمت تجارت و فوائد حریہ شہری است بانام ہر کس کہ مالک آن شد گویا وادی ترکستان تابع او گردید - اگرچہ این شہر تابع خواقند بود مگر فوج بخاری ماتحت یکے از اغوہ امیر مظفر در انجا تہیم بود - بارہ آن مستحکم و دواست و در طرفی نہر سیر جاریست -

بتایخ ۲۹ مئی فوج روسیا پیشگاہ شہر خجند رسید - جمعی را در شائع بخارا و جمعی دیگر را بہت دست راست آب سیر متعین گردانیدند اہل خجند نیزہ سامان حرب میا ساختہ مستعد جنگ شدند سی ام مئی جنرل روسیا حکم آغاز محاصرہ قلعہ وادی طوریکہ از طرف خواقند یہ یک امداد بدیشان نتواند رسید - بعضے از تاجران خواقندی خواستار

مصالحه شدند مگر کسانے که پاس دین زاید داشتند و در حرب خیر و بد مذہبزل رومانوسکی
بر قلعه گلوله ها انداخت و تا پنج چون بدین طور بود ششم چون نچند اطاعت روسیاء اقبال
کرد۔ اکثر مقامات معتبره خواقد تیفلس روسیاء منتقل شد۔ خدا یار که مالک تخت
خواقد بود هیچ گونه قوت و اعتبار نداشت بر اے جیام و مردمان بخارا۔ و خنویه۔ و افغانان
ترکستان را بخواند مگر نشیدند۔ چون روسیاء را معلوم شد که ضرر و حصه با بقا و خواقد
بعل و دخل مسکوب خواهد آمد اراده محاربه فیما بعد با امیر مظفر کرد۔ با وجود شکست با
همت ادزیکیه امیر مظفر را هنوز برقرار داشته بود۔

میگویند که چون امیر مظفر لشکر خود را بسمرقند روان ساخت سفیران روسیاء را که بقید
او چندین مدت بودند با دایا روانه تا شکند فرمود و وعده کرد که دیگر تاجران روسیاء را که بقید او
مستخلص خواهند گردانید و اجازت خواست که ایلمچی را بجهت مصالحه روانه پطر بورغ نماید
اورا چون جمله ترکان گمان آن بود که شاهان فرنگستان همه باج گذار سلطان روم اند
بنابران از سلطان عبدالعزیز خان مدو خواست مگر سلطان ابا فرمود۔ خلاصه قلعه اوراطلیا
بعد محاصره هشت روز فتح شد و حصار جزاک که سخت ترین حصار وادی نهر سیر است
و قوی ترین فوج امیر در آن موجود بود نیز بدست مسکوب آمد و با آن علم و توپ های مسلمانان
بعد انجام این جنگ و جدال و حرب و قتال چند می فتنه فرو نشست۔ نصاری ای اکثره
حصه ترکستان را مالک شدند و بر سواحل امودریا بارو کشیدند۔

ازین مصیبت مسلمانان سخت پریشان و ناخوش و غم شدند و علمای روم را بر این گنجه کردند

نابار دیگر فیصلہ کار بر جنگ قرار گرفت۔ امیر مظفر الیچی را بنام ملیسا راجکلتہ پیش گوہر جنرل انگلیس فرستاد۔ دولت انگلیس دوبار پیش ازین در ۱۸۵۴ء و ۱۸۵۶ء خواہند را از امداد انکار کرده بود و بعد از مصیبتی کہ بر انگلیس در کابل افتادہ در معاملہ وسط آسیا چندان دہنی آیند دولت روسیا از کیفیت رفتن الیچی بہند و غرض او نیکیو آگاہ بود۔ دیرین اشنا ہفتہ کہ سان تا شکند نہجند۔ اورا طیپا۔ جزاک و ہم تنے چند از قزغوشہر سکوب رقتند و انظار اطاعت روسیا نمودند۔ امیر مظفر با وجود اطلاع آن مانع شدن نتوانست و چگونہ مانع شود کہ اہالی شہر سبز بلطہ خلاف ادبہ بغاوت برخاستند و لشکر پاش را شکست دادند بیک شہر سبز بلطہ مستقل خان آن شد و بسیارے از باغیان بخارا اطاعت اورا پسندید۔

قوسے دیگر انا و زبکان کہ یہ کیتانی قہجان ملقب است و وروادعی رو و زرافشان میان سمرقند و کرمانیہ ساکن نیز خلاف امیر مظفر پخواست ہماہ جولائی جنرل وان کاف مان گوہر جنرل ترک تان مقرر شد و صیغہ دیوانی و فوجی کہ تا ہنوز بہت دو افسران جدا گانہ بود بہستش مفوض گردید۔ امور جنہری بہت قبائل ترکستان دادہ شد۔
(اسما بعض شہر و ولایت بزبان روسیا تغیر کردہ شدہ)

باب دوم تدابیر جنگ با سمرقند

چون امیر مظفر الدین از تأیید انگلیس مایوس شد محمد فاریا را بر سالت با سلا میول

روان کرد و از آنجا نیز محروم گردید. روسیا قریب شهر سمرقند فوج گران منجم کرد و دشتی بخار
 بابیت و چهار توپ و اسباب رسد و اسلحه حرب موجود داشت و بهانه را منتظر ماند. بهانه
 نیز بدست آمد طائفه از دزدان سه چهار کسان از روسیه را اسیر ساخته بود ازین جنرل
 کاف مان جست تا ویب دزدان موضع اُمی را یکبارگی خراب گردانید. اکنون ذکر خدمه
 دیگر کرده می شود. وقتیکه ضابطان بخارا یا یک بنر از سپاه در حصار باغدان عطا
 جت ادا خرج آمدند افسران روسیا بظاهر جهت گشتی شمالی دزدان تا ده میل از اُمی
 پیش رفتند. و بهقانیان ترک خانمان گفته بکوه بافرار نمودند. روسیان برده ها
 متروک آتش زدند. زمین بعد بغاوتی برخلاف روسیا در خواست شعل گردید مگر زود
 فتنه فروشت و نقصان زیاده بخوان رسید.

در ماه دهم^{۱۲۶۱} خان خیوه با ترکمانان مصالحه قیام کرده قلعه را عمارت ساخت
 دولت روسیا جواب ترکی تبرکی داد یعنی در آغاز^{۱۲۶۸} چهار جوی را که در طرف پائین نهر
 آموست قابض شد و کلان دارا و گنج را مقید و روانه بطور مرغ نمود. بعد ازین از تائید
 یکم از خانان ترکمانیکه ماتحت خان خیوه بود بیت تن از بیگان قریب و جوار رعیت
 گیری روسیا را پسندیدند و بسیارے از ترکمان که از رعایا است خیوه بودند بعلاقه
 روسیا رفته رخت اقامت انداختند. خان خیوه رضا بقصد او ده ترک محاربه فرمود
 درین حین باخان خواند مصالحه و راه تجارت منعقد شد مگر با بخارا هیچک نشد
 روسیان در پی حصول دوراه که از کوه قراقرم میگذرد و تا هندوستان می آید گردیدند

و با یعقوب بیگ توش بیگی کا شغور بسبب آن اختلاف شد - یعقوب خوانقندی الاصل
 است و قلعه آن مسجد را که بر نهر سیر واقعست سالار بود - بعد مدت یعقوب بیگ
 حاکم کا شغور و یار قند شد (تفصیل در اصل نسخه) و آن ولایات را از چینیان برگرفت
 و ملقب به آتابیق غازی گردید - یعقوب بیگ با خان خوانقند در آیمخت و بر سر جهاد
 بار و سیاسته شد -

حالات روسیا این چنین بود که نوشته شد جنرل کاف مان حکم کوچ کردن فوج و او
 افواج بخارا نیز آماده حرب گردید - مگر تحقیق سر عسکر و سیار اهدایت کرده شده که همیشه
 بخارا ایمن از درمها کج در آیمت ترک حرب از طرف روسیا باید کرد زیرا که از طرف بیگان
 افسران روسیا را یقین دهانیده شده بود که نه ملایان و نه دیگر مردمان بعد ازین اراده
 جنگ دارند - نجم الدین خواجه که پیش ازین بسفارت رفته بودند از طرف امیر سخت را
 جهت استحکام مصالحه بخیمه روسیا رسیدند - سالار فوج روسیا کوچ را موقوف
 نداشته قریب رودخانه زر افشان آمده دید که بر ساحل دیگر فوج بخارا ای آماده مقابله
 است - جنرل کاف مان نجم الدین خواجه را گفت که مناسب نمی نماید که من در مقابل
 حریت درینجا باشم اگر امیر را اراده صلح است - پس باید فوج خود را از اینجا دور کند
 و رنه دریا را بقوت خود عبور بکنیم - بعد گفتگو بسیار نجم الدین خواجه روانه لشکر خود
 شدند - القعه بعد جنگ سخت فتح و نصرت در قسمت روسیا بود بخارا ایان رو بفرار
 نهادند و توپ و بندوق و متاع زیادی بدست قاتحین افتاد -

بسبب امتداد مدت جنگ و غیره اسباب سمرقندیان بچنان آمده بودند از آنست
که چون امیر مظفر مع فیج خود را بغیر از نهادن شهر سمرقند بر خود بسته دید - صبح روز دیگر جمعی
از کلا نتران و اعیان سمرقند آمده اطاعت او بسیار از طرف سمرقندیان قبول کردند
جزل کاف مان بر نخه از ایشان را با خود نگذاشت و دیگران را با سمرقند فرستاد
که شمارا باید در شهر بر روسیا بکشاید و خود با جمعی از فوج بر در شهر رسید - مسلمانان
بطوع و رغبت در را کشادند - جزل مذکور از طرف امیر اطو و مسکوب اعلان کرد
که شما با ذون آید که بکار و بار خود مشغول شوید و کان با یکشاید و قبائل هاس را که از شهر
گرنجیده باشند بیارید -

دین جنگ سمرقند امیر بخارا اسکندر خان ابن سلطان خان هر دوی را بسر کردگی
چهار صد فوج انسانی جنگ فرستاده بود - اکثری ازین فوج معشیت هزار لشکرهای دیگر
طرقه را روسیاشدند با از جنگ ابانمودند بعد این جنگ امیر مظفر از در صلح آمده
شهر ایطارد سوارا اقبال کرد - سیواے اینکه در دار الحاکم او که اسم قلعہ بسازند -
درین تدبیر بودند که امیر شهر بتایید بخارا آمد و صلح ملتوی ماند - جو انحرادان شهر سبز
برافواج روسیای سمرقند بتاختند و ایشان را پریشان ساختند مگر چون مرضی مولی نبود
ازین تاخت و تازیچه جدا شد - بسیارے از افسران روسیا کشته شدند مگر فتح بدست
شان ماند - چون امیر مظفر الدین از هر در یابوس شد صلح فیما بین اهل اسلام و دولت
روسیا قیام گردید و تجارت و حرقت روسیا بالا گرفت - درین حین از تا شکند صدای

موزیکان و رقص و سرود بلند و محفل آراسه روسیا بطور اکثر محالک نشان شایع است
و خدایارخان امیر خواقنه بعد مصاحبه مذکوره به حال خود شاد است. بعد شکست امیر بخارا یعقوب خان
نیز سلامتی در مصاحبه دید و تبنای خود شادی میرزا ابابکر بطریق باج نزل کاف مان ارسال کرد. در سال
۱۸۹۸ خبر فوت امیر مظفر الدین خان از دار فانی مشهور شده بود مگر غلط بود.

بعد از وقوع این مصاحبه پسر اکبر امیر که عبدالملک نام و کت توری لقب
داشت با بیگان شهر سبز به بغاوت برخاست و صحرانشینان هم تحت همدوق نامی
رعیسی علم مخالفت برافراشت. ولایت شهر سبز در آغاز ماتحت بخارا بود اکنون خود سر
شده. اهل این ولایت شجاع و جنگجو اند. مگر غارت گیری را دوست دارند نه ست
شان بسیار درست است. این ولایت که چپک بسبب تدابیر بیگان بابا و چور آقا
خود را قایم داشته بود. عبدالملک در قشی رفته و خود را امیر بخارا مشهور ساخت با پدر
بجنگ مستعد گردید امیر مظفر خیال کرد که نجات و مملکت هر دو را از او دایع گفته از روسیان
مدد خواست روسیان بتائید امیر مظفر آمدند و عبدالملک و انو اجزش را در بیام شکست
دادند و بخارا را بمظفر سپردند. عبدالملک پناه به بیگان شهر سبز و بعد به حصه برد مگر از آنجا
بایوس شده با سه صد کسان به سمت شافت و بعد سفر بسیار با امیر کابل رفت. امیر مظفر
بجنزل روسیا نوشت که بیگان شهر سبز درین فساد و شریک اند. جنزل مذکور سزا دهی
بیگان را و را نمین مصلحت ندیده پاسخ داد که بیست ثبوت کامل و وجهه موجهه چپک نتوان کرد
و صلاح داد که باید که در قلعه با سه نور عطا کر میند. و قشی فرج معتدیه نگمارد و فرزند

خود را تعاقب نماید۔

بعد وقوع این واقعه صلح و آشتی بطور محکم در ترکستان و بخارا قایم شد۔ امیر مطلق
دوم دوستی روسیای زنده پسر چهارمی خود عبد الفتاح میرزا را که دوازده ساله بود به پطربورغ
فرستاد و اظهار مودت و دوستی نمود تا بعد فوت امیر این پسر که جانشین او گردید۔ از
طرف سفرای بخارا پیشکش های نه گانه محب روش قدیم ترکان و تزیینات روسیاداره
شده در همیشه گاه زائیزاسب و لوازم معتد به براسے امیر و اعزّه و ارکان دولت بخشیده
شده۔ (تفصیل آن که خالی از لطف نیست در اصل کتاب مذکور است)

بعد از این الی یوم منازاد در میان دولت روسیادامیر بخارا دوستی و آشتی برقرار
است۔ در سر قندقلعه ساخته اند و سامان های مهیا کرده۔ بعضی مساجد را بیکلیه منقلب
کرده اند۔

باب یازدهم

معاملات یاخیوه

چون این سخن مقتضای قیاس بود که زوویا دیر بلاد اطراف آمو در یا تبصره روسیان
خواهد آمد بنابراین اراکین روسیای همگی همت خود را در آتش گاشتند و بزودی هر چه تمامتر سبأ
و اسلحه حربی در کراسنودسک جمع نمودند۔ جنرل کاف مان گورنر جنرل ترکستان همه قلعه

بمقامات را ملاحظه کرده بقدر ضرورت هر یک را مضبوط کرد. مگر بسبب بغاوت قرغز
شمال چندی جنگ با خیمه - (خوارزم) ملتوی ماندند وین قتنه قلموق با قرغزها موید و مددگار
فرزاقان دژ بودند - و روسیاریا سخت پریشان ساختند - بعد فرو شدن این بلوه در
۱۶۹۸ لغاوتی دیگر بسبب برغلانیدن خوارزمیان در نیکه برپا شده و همه
تابستان انسال در تادیب این اقوام صحرائشین در گذشت - قرغزها بعضی از قلاع
روسیاریا بوختند و سپاهیشان را تیر تیغ ساختند - ازین ظاهر است که تا این فتنه فرو
نیشت مهم خوارزم در حیرت عویق ماند -

الفصل بعد از گوشمالی باغیان و خاطر جمعی روسیاریا از طرف شان زمام کار بسو
خوارزمیان منعطف گردید - بعد طے مهم بخارا و فوت کسی که تورک بخارا - ملایان و مسلمانان
این مرز و بوم را حتی بقصفا آلتی شدند مگر صورت حال خیمه و گرگون بود خدا یا را خان
شهریار خواجه از بدو زندگانی مرد و بیچاره است مگر خان خیمه مثل سابق بر عداوت روسیاریا
میان چیت بر بست و ملکش نسبت هر سه خانان زیاد است چنانچه دولت انگلیس را
از مدت اراده حصول هرات که از علاقه خیمه قریب است بوده است - خان خیمه سعید
محمد خان با عقلی چنانچه باید نبود و برادرش بخارون افیون اشتغال داشت سپاهیان
هم بے زر بودند -

بسبب تأیید روسیاریا در مهم امیر بخارا و پسرش بیگان شهر سبز و غیره که طرف دار پسر نو
باروسیاریا در عداوت درآمدند - در نیکه ۱۸۰۸ عجزال ابراموف بهت دریافت حاکم

ملاک اطراف زرافشان با فوج گران روان شده حصار سمرقند قریباً خالی از لشکر
 ند۔ چنانچہ منبع تہر زرافشان دریافت شد مگر بیگان شہر سبز با جمعیت بسیار آبدہ بر سپاہ
 نزاق کوہ الطین طابع حملہ آور دند و مال بسیار گرفتند و اسباب عوام را بغارت ستانندند
 و سیا با فوج متفرق و زیادہر شہر سبز حملہ آور و دوار الملک آن کتاب را بلاترود کہ بالائے
 میدر شان بود و یہ قبض خود در آورد۔ دیگر مقامات شہر سبز بے مقاومت اطاعت روسیا
 اقبال نمود۔ روسیا معلومت ولایت مفتوحہ را بامیر بخارا سپرد و گواہی میداد کہ گاہے فوج
 و گاہے فوج قزاق پاسدار قلعہ ہائے شہر سبز حسب تجویز روسیا اند۔

واقعہ باد کہ در زمانیکہ در مملکت چین بغاوت ہائیدہ شدہ بود چینیان بسبب بلوہ
 لینگ بلاوز نگاریا ترک کردند۔ یعقوب خان الملقب بہ تالیق غازی خواستند
 یاستے در کاشغر قایم کرد و متغول ریاستے دیگر را ماتحت آبال او غلان در کلعب
 بنانداخت۔ ازین ہر دو خانات کاشغر بہتر و قوی تر بود۔ روسیا درین چین جسری بر آب
 ارین تعمیر کرد و آن از شہر قوش بیگی بقاصدہ ہشت میل بود چنانچہ اورا این خوش نیامد
 از انکلیس صلاح و تائید خواست۔ در سال ۱۸۶۰ء مسٹر ڈگلاس فرستہ و مسٹر شواد
 مارا سنگم از طرف سلطنت برطیعا ہند یہ بفرات بہ کاشغر رفتند مگر زمانیکہ ایشان دران
 شہر نہت بہر رسیدند تالیق غازی و دردار الملک خود نمود و سفر اہمند باز آمدند۔

میگویند کہ یعقوب خان حفیہ بامیر بخارا سازش ہا کردہ و باتفاق خاتان خواستند
 و خیوہ کہ عبارت است از جملہ دول اسلامیہ توران و وسط آسیا کہ بقرب وجوار علایق

روسیا بودند۔ تدبیر چار اکبر برائے قلع و قمع روسیان نمودہ بود۔ لیکن ہینیکہ روسیہ
از ان آگاہی شد۔ برائے تہنیدہ یعقوب خان بلا و خان کلجا را اگرقت و ضمیمہ مسطنت
روسیہ دستا آسیا گروانید۔

(ذکر کلجا و شرح معاملات روسیا با آن ولایت میکند)

بعد فتح کلجا خان کاشغر در پے عداوت روسیا کمتر بگردید۔ جنرل کاف مان
عنان بطرف ولایت خان خیموہ (خوارزم) منعطف گردانید چنانچہ در سال ۱۸۶۱ء
بر سواحل بحر خزر حرب برپا شدہ۔ دستے کہ روسیا قلعہ را تعمیر میکردند۔ سپہ سالار خوارزم
علی ارسلان بالشکر جہا را برایشان بتاخت و ایشان را بگزینانید۔ علاوہ افواج خیموہ بہ قیام
صحرا باد یہ رفتند و از ایشان بنام خان خیموہ خراج گرفتند و بلا و جنوبیہ رودخانہ مبار
علاقہ خواقند قرار دارند۔ دیگر اینکه مسلمانان کہ از بلا و روسیا بہ ترکستان بہ خیموہ
گریختہ آہہ مہروم را برائے جہاد برنہلانیدند۔ ملایان نیز تائید آن بمعظہ و دیگر طور نمودند
چنانچہ گمان آن شد کہ در بہار ۱۲۸۰ھ آغاز مجاہدہ شد لیکن از حسن تدبیر
جنرل کاف مان و تائید رخا خواقند و اتفاق دول اسلامیہ توران خلیفہ پیدا شد
و ہم بسبب کار سازی روسیا و علاقہ خان خیموہ بغاوت و فتنہ ہا پیدا شد و ترکمانان
بر خلاف خان مذکور برخاستند نتیجہ اش آن شد کہ خیموہ بحال خود در ماند۔ القصہ خوارزم
(خیموہ) و کاشغر بے اتفاق دیگر بلاد اسلامیہ جہا و باروسیا خائف مصلحت دید لیکن
امید و ارمو قعی خوب گردید۔

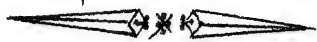
در ۱۲۸۶ء دولت مسکوب ہفرے را بکاشغر فرستاد۔ قوشس یگی آراکین
سفارت را بے تعظیم و محبت تمام بدرالملک خود استقبال کرد چنانچہ از تائید و اجازت
اوسفر اسیر یار قند و ختن نمودند۔ اتالیق غازی از الفاظ نرم و سخنان دنیا ساز دل
ایشان را بطرف خود کشید بالاخر سخن برین قرار گرفت کہ فیما بین دولت روسیا و اتالیق
غازی مصالحتہ تجارتی منعقد گردد۔ چون سفر اے روسیا دواع می شدند یعقوب خان
ہمچنان الفاظ دوستانہ بر زبان داشت بعد چندی سفیرے از طرف اوسمی
محی الدین معصوم نزد جنرل کاف مان در تاشکند رفت و آن صلحنامہ را با خود برد
لیکن بعد شش ماہ یعقوب خان باز مکر عداوت بر بست۔

خوارزمیان (اہل خیوہ) کاروانہا سے روسیا را پریشان میگردند و مال و اسباب
شان را بغصب میگردند۔ سالی پیش ازین چہل کس از روسیا بقید خوارزمیان
آمدہ بودند پس بقید خان خیوہ منتقل شدہ۔ از طرف روسیا چند اشخاص بسفارت
بخیوہ فرستادہ شدہ و حسب انخواستہاں شان برنئے ازین قیدیان رہا کردہ شدند
و بعضے را تا انعقاد عمد نامہ فیما بین ہر دو دول داشتند بسبب این معاملہ سامان
حرب از طرف روسیا کردہ شدہ۔ خان خیوہ سفیرے را بہتہ گیس کرد و از انجا آمد و خواست
مکر و دسیر اے بہادر ہن بجواب آن فرمود کہ در حالت موجودہ سختان مفیدہ روسیا را
باید قبول کرد۔

در سال ۱۲۸۷ء در میان ہر دو دول جنگ برپا شد و خان خیوہ کہ مروے شجاع

و بعد از بیست و سه سال مشرف بود و اقوام روسیا را سخت پریشان ساخته
 و هشت هزار بادیه نشینان را زیر لوای خود گرد آورده بسبب غلبه خوارزمین تزلزل
 در ایوان زار افتاد و سامان محاربه عظیم کرده می شود.

باب دوازدهم و سیزدهم

بعد ازین مصنف درین هر دو باب احوال افغانستان را از احمد نادر شاه
 تا وقت تالیف کتاب ذکر میکند. و دوستان عداوت و لفاق که در میان دولت
 انگلیس و روسیا از مدت دراز در مهم آسیا قائم است می سراید. درین باب رائے
 مؤلف بالکل موافق تدابیر روسیا است و سرکار دولتمدار انگلیس را جایجا بدشنام
 یا و میکند و الزام سخت بر دهنده.

در باب معاملات افغانستان قولش مختصر انگارش می یابد.
 قوت و شجاعت همچنانکه افغانان را سبب فیاض حاصل است می شاید
 که مالک ملک خود بلکه بی نوع انسان شوند. لیکن عداوت شان است که هر کس و
 هر قبیله حکومت و استقلال را خواهان می باشد و قوت قومی را در خانه جنگی با حفظ
 می نماید و آن بسبب کمزوری قومی شان است.
 از قبایل مشهوره افغانستان ششصد و پنجاه و یک سید و که از قبیله عبدالمد (دایلی) بود

پیدا شده از اتحاد او و دو برادر بچاکری تاج در شاه افشار مقرر بودند۔ تاج در شاه در ۱۲۶۷ هجری
مقتول شد۔ یکے ازین هر دو برادر احمد خان سدوسی یا سدوزی (یعنی از قبیلہ سیدو)
معروف بہ احمد خان ابدالی خور و انتخاب درانی نام زد کرد و امیر افغانان قرار داد و تاج
سلطنت در قندہار برفرن خود بنہاد۔ اکثر حصہ ملک خراسان را فتح کرده و برہند لشکر ہا
کشید۔ احمد خان درانی در ۱۲۷۳ ہجری مسیحیہ فوت کرد۔

بسیب نا اتفاقی اولاد او حصہ مقتدیہ بدست رنجیت سنگھ کہ از سکمان بچو افتاد
چنانچہ در سال ۱۸۳۳ ہجری بہرست اولاد احمد شاہ درانی چنیزے نمائند دیگر اقطاع مملکت
اور ابارکز میان کہ ہم از قبیلہ درانی بودند متصرف شدند۔ دوست محمد خان درادرانش
بر خلاف درانیان برخاستند و بہت قلع و قمع دراتیان کر بستند لیکن زود در میان
برادران عداوت ہا قائم شد رنجیت سنگھ کہ باسلام و مسلمانان پنجاب عداوت
سخت داشت و ایشان را می آذاید حسب اشارہ انگلیس تا علاقہ دوست محمد خان
فتح کرد۔ افغانان ازین سخت آزرده و براے دفع و قمع سکمان مستعد گشتند۔ در جمہرہ
در ۱۸۳۷ ہجری قیما بین مسلمانان و سکمان مقاتلہ عظیم روداد۔

دولت انگلیس طرف والد دراتیان و شاہ شجاع الملک (ابن تیمور شاہ ابن احمد شاہ)
درانی کہ اوقات خور و بغیرت میگذرانید و سلطنت ازو مسلوب شدہ بود شد و او را
امیر افغانان بصلاح بعضے از ایشان قرار داد و بادوست محمد خان در ۱۸۳۸ ہجری
جنگید۔ اصل این طرفداری انگلیس بنابر گمان دست اندازی دولت روسیا

(که در انجمن برخلاف خیمه آماده جنگ بودند) و در هم سلطنت افغانستان بود۔ بدین
 غرض مہاراجہ رنجیت سنگھ را کہ دشمن افغانان بود موافق خود کردہ فوج انگلیس بر ملک
 افغانان کوچ کرد۔ قندہار مفتوح و شجاع امیر افغانستان گردید۔ دوست محمد خان
 در بامیان بگریخت و بر اسے سلب قوت انگلیس جید ہا کرد۔ بعد کشش و کوشش
 بسیار خود پناہ بانگلیس برد۔ بعد ازین چندے قتنہ فروشت۔ در سال ۱۸۴۱ء و
 ۱۸۴۲ء عیسوی بلوہ ہا در بلاد افغانان مثل غزنین و قندہار و جلال آباد و بالا حصار پیدا
 شد۔ القصہ افغانان برخلاف شجاع و انگلیس گردیدند۔ اکبر خان ابن دوست
 محمد خان رزیدرنٹ (وکیل) انگلیس کماتن صاحب را از وفات بکشت و با وجود وعدہ
 امان و ہمراہی اکبر خان وقت واپسی و فرار انگلیسیان را سخت بیازارد چنانچہ ہمہ فوج
 انگلیس کہ در کابلستان بود تباہ گردیدہ۔

انگلیس بسبب عداوت افغانان اقامت افغانستان را خلاف مصلحت دید
 دوست محمد را رہا کردند۔ او بر تخت کابل نشست۔ الغرض افغانان و سکمان بہت
 قلع انگلیس مستعد و متفق گردیدند آخر افغانان سکمان را وقت کا ترک کردہ رفتہ۔ انگلیس
 بر اسے سزاسے کابلیان آن طرف درہ خیبر رقتہ برایشان ضرر سخت رسانید۔ دوست
 محمد خان آن طرف دریاے اندس (ہلمک) بگریخت ملک سکمان را انگلیس ضمیمہ
 سلطنت خود کرد۔ چون دوست محمد خان دید کہ شیعگان ایران و انگلیسیان ہندوستان
 برخلاف او پیدا دوستی انگلیس را بگزیدہ بر اسے دفع قتنہ روسیا در ہرات و بخارا مثل

سد محکم قائم ماند در ۱۸۵۵ء مصاحبه فیما بین دوست محمد و انگلیس در پشاور منعقد شد -
 غرض ازین مصاحبه آن بود که دقتیه قوت دولت روسیا در ایران و توران نماید تا خطه
 هند از اراده بداد مامون و مصون باشد -

بعد قوت وزیر باتیسیر یار محمد خان در امر تحت نشینی هرات فتنه پاییداشت - دولت
 ایران حسب تحریک روسیا در سال ۱۸۵۱ عیسوی در کار آن بلاد دوست انداز شد -
 درین هنگام دولت ایران با انگلیس معاهده بدین مضمون بعمل آورد که امیر دوست
 محمد خان را جهت امارت کابل شاه ایران تأیید نماید و فیما بعد بی صلاح و بیانجیگیر
 انگلیس در امور افغانستان دست درازی نفرماید - حسب دهم انگلیس هرات کلید باب
 هندوستان است لهذا درینکه روسیان از آن شهر عبور دارند باشد جسد بلوغ از طرف انگلیس وقتاً فوقتاً بعمل
 می آید - چون کارزارهای فیما بین امیر افغانستان و شاه ایران در باب هرات با خرابی و هر دو از آن بلاد محروم
 گردیدند نگاه دوست محمد چشم خود بر املاک خانان قندهار - غلم - بلخ - کجی - ساری پل - شورگان - اندجوی -
 و میمنه که در نواحی جنوبیه رودخانه آمو واقع و متحد و دودهند و کوش و هرات گسترده است انداخت - جهت حصول
 این بلاد بارها در میان بخارا و افغانستان جنگها روداده تا اوایل این صدی سخن بخارا بلند بود
 بعد قوت درانیان - سدوسیان و بارکزئیان بران زیاد شد دوست محمد خان همه این
 خانات را سیوا سے بدخشان و میمنه تابع خود کرده - آن حصه ترکستان که ما تحت افغانان
 است عبارت ازین املاک است حال بلخ و اراکچوست آن است -

وقت غدر هند در ۱۸۵۷ء دوست محمد خان با دودهند و معاهده اش با انگلیس هرات را

بگرفت و بلاد و خان وقتند بار و فرود که هم شامل حکومت احمد خان امیر هرات بود و بدست دوست محمد خان آمد که این خلاف مرضی دولت ایران و انگلیس بود - دوست محمد خان افغانی بعد قیام سلطنت و سبع در ۱۲۶۳ هجری قمری قوت کرد و پسرش شیر علی خان که بعد او بر سریر کابل نشست پسر خود یعقوب خان را سر و هرات گردانید و استقلال آن را سلب کرد - بعد این خلفه نارسخت در وسط آسیا که خالی از پند سودمند نیست روداو - امیر بختیار و خان میمنه حسین خان خواستند که هر دو بر افغانان حمله آرند مگر خان میمنه از بیوفی خود قبل آنکه قوت بخارا آب و آمو را عبور نماید تنها بجنگ شتافت -

دوست محمد امیر خود شیر علی را ولی عهد خود گردانیده بود لیکن عظیم خان و افضل خان که هم فرزندان دوست محمد از لطیف دیگر بودند در آن را نمی نمودند انگلیس موید شیر علی شدیم این امر برادران جنگ و جدال سخت بر پاشد در سال ۱۸۶۵ ع امیر کابل برادران اعیانی خود را فریاد می کرد - رشته مودت او را گونجنت هندی نیز ترزل کرد و بدینرا که انگلیس عظیم خان را در هند پناه داده بود - بعضی از لشکریان امیر شیر علی خان برخلاف برادرانش جنگیدن ابا کردند - و امیر بخارا هم بر اے قیاس علی آمد شهر کابل در ۱۲۶۶ هجری قمری که شیر علی در قندهار بود و تصرف عظیم خان آمد و هم در کارزار که فیما بعد واقع شد هزیمت بر شیر علی خان افتاد - چون صورت حال این چنین بود امیر بخارا بر خلاف رویا از کابل مدد خواست عظیم خان و افضل خان نیز بر اے حصول سلطنت افغانان از رویا مدد طلبیدند -

القصہ بعد لغار محاربه مکر شیر علی خان از دست عظیم خان و عبد الرحمن خان ولد
 مرحوم افضل خان شکست یافته بہرات شتافتہ و قند ہار بدست اعدائے او افتاد
 و درین شکست نیست کہ گاہ شیر علی و گاہ عظیم خان و عبد الرحمن خان بطرف روسیا
 می گراییدند و گاہ دولت انگلیس را خوشامدی نمودند ظاہر است کہ ہر کہ بزور شمشیر تخت
 کابل را خواہد گرفت دولت روسیا و انگلیس اورا امیر افغانستان قبول خواہند کرد
 خلاصہ بعد فتح قند ہار و قلات (کلات غلزنئی بدست یعقوب خان شیر علی خان
 بتاریخ ۱۳ - اگست ۱۸۶۵ء) بالاستقلال امیر کابل گردید و اہلک پرانندہ افغانستان
 تحت لوای واحد درآمد۔ عظیم خان و عبد الرحمن بلیغ دیگر جاہا بگریختہ مگر رفتند و فساد
 تا چندی برقرار ماند۔

ملحقات

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدہ و نصلی علیٰ رسولہ الکریم و علیٰ آلہ و اصحابہ اجمعین

مصنف این کتاب چنانکہ از تحریر او واضح است طریق نصفت و عدل را اختیار کرده و
تا توان در اخذ مضامین طور حکما را برگزیده - لیکن بسامی شود کہ آورد بیان سبب عدم
تحریر و علم بر زبان ہائے مشرقی خصوص پارسی و ترکی و اختیار آراءے سیاحین متجسین
کہ خودشان بسبب عدم وقوف مرزبانانے قبائل آسیا و غیرہ بطور بایست و شایست
از طر ز تمدن و اغراض شان بخوبی آگاہ شدن نمی توانند یعنی مضامین را ہمچنان می گردانند
و الفاظ را اطلاق میکنند کہ باعث تردد و اعراض می شود اکثرے ازین سیاحان بسبب
زرد و دولت بسیار یا دفور خواہش نام آوری یا سیر دیار و امصار قطع ساقط و دور و دراز
و کوہ و ہامون و درہ و تنگہ ایسکنند چنانچہ در میان چند ماہ قلیسے ممالک و سینہ ایران
و توران بلکہ ہمہ جہان را سیر کردہ بیک خود بازمی آیند و بعد عبور بر مسافرت نامہ ہائے
سالفین و نقل احوال و آراءے تراجمین انچہ دل شان خوش میکند و دفتر ہامی نویسند
و مردم اور و پانز البطوع و رغبت تمام می خردند و از ان نفع بسیار مولفین این سفرنامہ
ہا را حاصل می شود - پس اگر بسبب این در تحریر بعضے مضامین مصنف این رسالہ را
خطائی شدہ باشد عجب نیست با وجود آن بر علم و تجسس و ہرگز نبی او بجز شناسایی یک سخن
بر زبان آوردن نمی توانیم -

دیگر اینکه این کتاب برائے فضلاء و یار اور و پانوشہ شدہ لہذا بعضے حال

توران زمین را که ایشان بر آن واقف اند یا هر گاه خواهند دریافتن می توانند مختصراً گذارش بایکبارگی ترک نموده - علاوه این کتاب در سلسله السیمیه در زبان جرمنی تصنیف در سلسله در زبان انگلیس مترجم گردیده بنابراین بعضی احوال و سبط آسیا را که بعد از آن واقع شده در آن نیست بنا بر علی بن حاجت دریافت خوانندگان این رساله بعضی از آن مضامین درین ملحقات صورت ترقیم یافت و فواید و زواید چند نیز بر آن افزوده شد -

قاره آسیا و کشور ترکستان یا توران

درین جزو زمان ارض باقسام مختلفه تقسیم شده یکے از آن قاره است و آن قسم وسیعی است از زمین که بمالک متشتمل است یکے از آن قاره آسیا است که از سایر قارات وسیعتر و ساکنین آن زیادہ تر است و در حسن اراضی و تنوع غلات بہتر حق جل و علی از خاک پاک آن ابو البشر آدم علیہ السلام را و دیگر پیغمبران و بزرگان دین را خلق فرمود - اولادشان از انجایدیگرقارات پراکنده شدند و لغات مختلفه و ادیان متنوعه از انجایروند - حدود این قاره از جهت شمالی ببحر منجمد شمالی و از شرق باوقیانوس ہسپنیک و از غرب بقارہ اوروپا و بحر خزر و بحر اسود و بحر متوسط و بحر احمر و از جنوب باوقیانوس ہندی محدود است - بلاد آسیا در زمان قدیم معدن علوم و صنایع بودہ حال از حیث تمدن و تربیت و ہیئت اجتماعیہ از بلاد اوروپا پست است - درین جزو زمان ممالک این قاره بطور حجبید

کہ گوشت اہل شرع اقیاسے سابق بدان مانوس نبوی و منقسم شدہ چون املاک روسیا
یا بلاد مسکوب اور آسیا۔ بلاد ترک یا مملکت آل عثمان در آسیا۔ وغیرہ ذلک۔
گویند بعد از انکہ فریدون مملکت خود را بر سه سپر خود بخش میکرد و بر ہنابہ قسمت کرد قسم ششم فی یعنی توران
تور را قسم میانہ یعنی ایران بہ ایرج داد و قسم مغربا بہ بلہم سپرد و فردوسی گوید بیست

در اگر تور را داد توران زمین	درا کرد سالار ترکان چلین
------------------------------	--------------------------

در قدیم ممالک ایران را از جیحون تالب آب فرات و از باب الالباب تا کنار دریائے
عمان می دانستند اسم قدیم ترستان توران است و حسب تقسیم اہل شرع اقیاسی مشرق
جمع ممالک قافہ آسیا کہ طرف شمال آن واقع است سوای ہند و چین ایران است
یا توران و نیز نیرنگی کہ اعراب و ایراسیان آنرا جیحون و آمو گویند و یونانیان و رومیان آقسو
(اکسس) خوانند و حد فاصل مابین ایران و توران است۔ بسبب انقلاب سلطنت و
نیرنگی زمانہ بعضی حصہ توران شامل ایران و نیز بعضی حصہ ایران داخل توران شدہ و بعضی
حصہ کن ہر دو پرست سلاطین اوروپا آمدہ و می آید۔

وسط آسیا

ممالک وسیعہ کہ درین زمان اہل شرع اقیان آن را وسط آسیا نامند آن ہمان توران یا ترکستان
یا تاتارستان است و ولایات خیوہ و بخارا و خوقند و قندوز و بدخشان و غیرہ کہ ذکرش در باب ہفتم
گذشت عبارت از آن است۔ حد شمالی آن ہندوکوش و کوہ بردیا میمنش و حد جنوبی آن
افغانستان است۔ در اوایل صدی شانزدہم مسیحیہ اولاد امیر تیمور گراگان حصہ شمالی

توران را بسبب فتوحات شیبانی خان و اوزبکان ماتحت او ترک کردند عرب این حصه را
 ماوراءالنهر خوانند و آن مشتمل بر ریگستان کوه دهاسون و خیابانها و شگلون و ادیهایی نشاط انگیز و دره با
 انبساط خیز بر کنار رودخانه هاست - باید دانست که بعد استیلای عرب بر عجم ملوک و خوارین
 ایران یا عرب بودند یا اتراک چنانچه صفاریان و سامانیان و دیلمیان مشهور به آل بویه
 و غزنویان و سلجوقیان و اتابکان و مغول و مظفریان و تیموریان و افشاریان و زندها
 و قاجاریان که مدت هشت صد و پنجاه سال سلطنت کردند همه از قبایل توران هستند -

خیوه

خیوه یا خوارزم یا اورگنج بطن مغرب توران واقع است و آن بر رودخانه سیست میانه
 آن و خراسان در که قسمی از اقلیم ایران است صحرائی است ویرانه که چهار صد و پنجاه
 میل وسعت دارد شهر خیوه از هنر آمو پانزده میل و از بحر خزر دویست و چهل میل مسافت
 دارد - اولاد چنگیز خان ملوک این ولایت تا زمان استیلای شیبانی خان اوزبک
 بودند از سال ۱۶۴۲ تا ۱۶۶۳ ع ایوب الغازی خان مصنف شجره ترکي خان خوارزم بود
 در ۱۰۷۱ هـ ابن الاین او حاجی محمد بهادر ایلمچی را به بطر بورغ فرستاده در ۱۰۷۹ هـ
 بطر کبیر فوجی متکلب ۲۵۰ سپاه را بفرستاد که بوز بطر چر کسی جهت قبض حصه شتر
 بحر خزر و انعقاد مصالحه با خان خیوه روان کرد - تا در شاه در سال ۱۰۸۰ هـ خیوه را یکبارگی
 ویران ساخت - بعد فو تش محمد امین خان اوزبک بتأیید ترکمانان یا سوت شهر
 خوارزم گردید - پسرش ایمان خان و بعدش ابن او التراز خان شدند - التراز و فو

اراده تاخت بر بخارا داشت در تتر آمو غرق شد پسر او رحیم خان ایلمچی روسیارا در ولایت
خود استقبال کرد۔ بعد او اسدقلی خان پسر او تا سال ۱۸۴۱ء خان خوارزم بود و در سال ۱۸۵۵ء
خان خوارزم بدست یکے از افسران تکه ترکمان مرگوشته شد جانشین او بسیار سے از
یاموت ترکمانان را بنو کری خود بجال کرد و آخر بدست شان مقتول شد حال ولایت
خیوه بعد ازین از بس متزلزل گردید تا آنکه سید محمد خان خوارزم شد۔ حال سید محمد
رحیم خان از ۱۸۶۵ء بعد فوت پدرش سید محمد خان مالک خیوه است خدایش
برقرار دارد پسر سیمیش اسفندیار حسب منظوری دولت روسیا ولیعهد مقرر شده۔

اسباب تجارتی که از ملک روسیا می آید از شهر اورن برگ بخوارزم بذریعہ کاروانان
می رسد۔ تتر آمو خوارزم را از بخارا جدا میکند۔ این نهر بزرگ از کوه پامیر برمی خیزد و دواوی
بخشان را سیراب میکند و در میان کوهستان طرف شمال شهر بلخ بمبافت سسی میل
در میان ریگستان میگذرد و از خوارزم گذشته و تا یک میل کناره آن را سیراب کرده
در بحیرہ ارال ریخته می شود۔

خان خیوه چهار رکن که اخوان یا اقربا می اویند و بلقب اناگ ملقب ماتحت
خود دارد یکے از ان والی ولایت هزار اسپ می باشد۔ القاب دیگر اراکین اینکة نقیب
که بامور شریعت می پردازد۔ بے که وقت جنگ مثل دست راست خان می باشد
اتالینق که مشیر در امور ملکی است۔ قوشش بیگی که وزیر دست ممتز که در امور داخله
می پردازد۔

قوانید و زواید

گویند کہ یکے از ملوک باستان بر جمعی غضب کرده فرمود کہ آن جماعت را بموضع
میدے بزند کہ از آبادانی دور باشد فرمان برداران همچنان کردند آن جماعت نقد عاقبت
را غنیمت شمرده دل بر اقامت نهادند و غریبانہ ہر کس رو بیکاری آورد بعد از چند گاہ ملک
کس نخواستن فرستادن کس بد آنجا رسیدہ دید کہ ایشان خانہ ہا ساختہ اند و ہیز زم
بسیار جمع آورده اوقات بگوشت و ماہی میگذرانند چون بزبان آن جماعت خوانام گوشت
در زم نام ہمہ بود بخوار زم اشتہار یافتہ این وجہ ضعیف است بعضے گفتہ اند کہ بیشتر
خوراک شان ماہی بریان بود چنانچہ حکیم اسدی فرمودہ پلیت

خوردن فاش ماہی بریان بدی	از آدم شب در وز گریان بدی
--------------------------	---------------------------

خوار زم در جہانہ از اقلیم پنجم است و سرد سیر است دار الملکش اور گنج کہ اکنون
بخیوہ مشہور دیگر بلادش ہزار اسپ است اور گنج کبری را خوار زم و اور گنج صغری را
جر جانیہ خوانند اور گنج را اگر گانج ہم گویند معرب آن جر جانیہ است۔

نہر چیچون را آب آمود آموی و آمویہ و آمون گویند رودکی است پلیت

ریگ آموی و ورشتی ہائے او	زیر پایم پرنیان آید ہمی
--------------------------	-------------------------

شہر تے عظیم دارد و در شرقی ایران است از جنوب شمال میرد و یک شعبہ از تبت و یکے از
جبال بدخشان و یکے از حدود صغانیان برمی خیزد بعضے از شعبہا بر بلاد بلخ و ترند میگذرد
و ہمہ با ہم جمع شدہ از گاہ کہ نامش تنگ ہاں شیر است نزدیک بوقیہ از توابع ہزار اسپ میگذرد

ان درہ در میان دو کوہی است کہ مسافت در میان شان کم از صد گز است و آبے بدین
 ظہمی از انجا میگذرد و در زمین دریگ پنهان میشود و از حیون نهر ہائے عظیم برگرفته اند بعض
 ین نهر ہا در بحیرہ خوارزم (بحر خزر) منتهی میشود۔

ماوراء النہر

بر جانب غربی و شمالی حیون و بر طرف دیگر سیحون واقع است و از ہر دوسوی آن ولایت
 و راہ النہر است۔ ممالک وسیعہ کہ میانہ رودخانہ و لگا و بحر قیائوس و حیون و سیہر ہا
 اقع است آن را تاتارستان یا تاتاریا نامند بطلمیوس آن را بدو بخش تقسیم کردہ
 یکے از ان سائتیا است و حصہ از سائتیا کہ میانہ رود حیون و سیحون واقعست آن را
 غراب ماوراء النہر و در میان تران سکسونیا گویند و آن ولایتی است در غایت معموری و آبادی
 فزایش فراوانہ و شرقیش خوارزم و شمالیش تاشکندہ و جنوبیش بلخ۔ بحسب کثرت حاصلات
 و فزونی غلہ و بسیارے میوہ و دفور موشی و مراعی ترجیح بر بسیاری از ولایت دارد و یکے
 از علامات معموری آن ولایت آنست کہ قحط کم تر شود۔ بلا و مشورہ ماوراء النہر اینکه بخارا
 و سمرقندہ۔ و سغد۔ و خجندہ و زرنوق و نورا و کش و بدخشان و ترند و چاچ (شاش) و خجاب
 با ترار و نسا (نخشاب) و طراز و غیرہ و غیرہ۔

بخارا

بطرف شرقی آمو دریا و ولایت بخارا است حدودا ربعہ حالہ اش اینکہ شمالیش ترکستان
 روسیا۔ شرقیش کوہ پامیر۔ جنوبیش افغانستان۔ غربیش صحراے قراقم کہ میانہ بخارا

وخوازم حایل است - شهر بخارا که آن را بخارا سے شریف و اُم البلاد گویند از مشہد مقدس
 بفاصله صد و نو میل دور است و راهی بر اے کاروانان از انجا تا بخارا میگذرد
 و امور بمقام چارجوی قطع میکنند و از بلخ بظرف شمال بفاصله دویست و نو میل فاصلت
 و از اورن برگ بدرے یک ہزار میل - بخارا شهری است بسیار بزرگ حصاری از پشت
 پختہ در گردنہ مید و در برج ہا در چند مقامات آن تعمیر یافته دروازہ دروازہ دارد و از
 مداین معتبرہ توران است بکثرت خلایق و بسیاری غلہ و خوبی خرمیزہ و دولت ہماے و دلکشا
 یر تمام ماوراء النہر و حمان دارد - از زمان سامانیان دارالملک ماوراء النہر است و پاسے
 تخت دولت صفاریہ و سامانیہ و غزنویہ و سلجوقیہ و خوازمیہ بودہ - راہستان عرصہ وسیعی
 است کہ پیش قصر شاہی گسترده است و آن مقام سیر و تماشا است ہر دو طرف آن عمارات
 بزرگ و مدارس و خانقاہ و اقامت و بطرف آخر فوادہ است کہ در اطراف آن درختان
 سایہ گستر بسیار است - مسافت دور جامع بخارا صد گز است و گندی آن از پشت ہاے
 منقش ساخته شدہ و متارہ آن بلند و بسیار خوب است - صد شوکت و شش
 مدارس کہ ہر یکے چندین حجرہ دارد در بخارا است و بمصارف آن از اوقاف می شود و علوم
 منقول و دینیات در آن تعلیم می شود -

اطراف بخارا تا چہل میل بکثرت آبادانی و بسیاری غلہ و فزونی میوہ معروف است
 و زمان سابق تجارت آن بایلا و روسیا و مشہد و ہرات و شہر ہاے سرحد چین جاری بود
 محمد خان شیبانی و اوزبکان ماتحت او تیموریان را از ماوراء النہر بدر کردہ بخارا را پایتخت

خود گردانید و اولاد او تا عهد نادر شاه اقتدار خان بخارا بودند - محمد خان شیابانی خود از اولاد
 چنگیز خان بود و در سال ۵۰۰ هجری در جنگ شاه اسماعیل در مرگ کشته شد - برادرزاده اش
 عبید الله مشهد مقدس را سحر ساخت و تا بیست سال سلطنت کرد بعد از وی که از
 برادران شیابانی خان مسمی اسکندر خان بخارا گردید و بعد فوت او پسرش عبید الله
 تا سی سال ملک راند پسرش عبید المومن را امر یکشتند و در ۸۷۰ هجری دلی محمد خان
 برادرش بر تخت نشست و هجده سال بزیست و در جنگ با شاه عباس باضی قریب
 هرات بزیست خود و بعد فوت او پسرش امام قلی خان ملک بخارا شد و شانزده سال
 ملک راند و پیری که کور شده تخت و نگین بدست برادر خود سید نادر داده منعفی شد -
 سید نادر بیست و چهار سال حکمرانی کرد و دوازده پسر داشت بسبب بغاوت شان از
 بخارا بدر رفته بکمه معظمه شتافت و در آنجا بمرد - عبدالعزیز خان پسرش بلخ را دار الملک
 خود کرد و بعد سلطنت سی ساله استعفی شده بکمه مشرفه فوت کرد - برادرش سبحان قلی خان
 تا بیست و چهار سال ملک راند - ابو القدا خان پسر سبحان قلی مرد و هیچ کاره بود و سیوا
 بخارا احمد ملک از دستش برفت - در سال ۴۰۰ هجری نادر شاه جیحون را عبور کرده متوجه
 بخارا گردید مگر بسبب یافتن مال و پیشکش های فراوان باز رفت - بعد از پس
 نادر شاه رحیم خان وزیر ابو القدا خان را بکشت و اولاد شیابانی خان از یک بروی
 ختم شد و زمام سلطنت بدست خویش گرفت - رحیم خان دوازده سال حکمران و بچیک دختر
 که منکوحه امیر دانیال بود و اولادی دیگر نداشت - امیر دانیال از الوس منگوت بود و بیست و چهار

سال سلطنت کرد - پسرش مراد بیگ مشهور به بیگی جان در سال ۸۳۶ هجری خورشیدی بنیاد
 بیگی جان مرفه عجیب و غریب بود - بعد فوت امیر دانیال لباس گدایان دربر کرده در
 چهار سوای بنجارا بگردید و عفو جرایم را که از پدرش سرزده از همگان طلبکار شد - بعد از آن
 در گوشه مساجد بنجارا مشغول عبادت شد و خرابات و قمارخانه ها را خراب کرد و هر روز
 با چهل ملایان بدریگاه می نشست - قلیان کشی را یکبارگی منع کرد که خلاف قرآن است
 پولیس (مختب) مردمان را بر اسی نماز مجبور میکرد - با وجود آن بیگی جان را بنجارا ایمان
 دوست می داشتند - او قوم خود را مطیع و مومرا خراب و بر خراسان حمله با کرد - لباس
 درویشان پوشیده بر خنک خور و سوار شده پیش فوج خود بچنگ شتافتی و مردم را بجهت
 سنت و جماعت خواندی بر نگین او کتده شده بود که قوت و جاهی که مزین بعدل باشد
 از رحمان است و نه از شیطان - بعد فوت او پسرش امیر حیدر که هم مرد متقی و دیندار بود
 تا سال ۸۲۵ هجری سلطنت کرد و ملقب با میر المسلمین گردید او شر یک چنانزه شدی
 و در مسجد خطبه خواندی و موعظه گفتی و در مدرسه شر یک درس و مباحثه شدی - بعد او
 میر نصر الدخان با عدل و داد ملک راند - امیر بنجارا مرد عالم و علما دوست بود وقت صبح
 و حدیث و سنت موعظه گفتی بعد واد خلق حسب شریعت مصطفوی داوی و وقت
 عصر با علما و ملایان سخن گفتی - میگویند چون مسلمانی بمردی او شر یک چنانزه اش شدی
 بعد امیر درجه علما و فضلا بر سر نه زیاد بود - و بعد ایشان امرار که سر کرده شان دیوان بیگی
 که دستور اعظم باشد - اهل بنجارا بیشتر از بکان و متدین و غلیق اند - امیر مظفر الدین که در عهد او

حکومت اسلام بدست روسیا تنقل شد در سال ۸۸۵ قوت کرد۔ پسر چهارمی اش
امیر سید عبدالاحد خان که خدایش قایم دارد حال امیر بخارا است۔ او در بلاد روسیا تعلیم یافته
از مداین ماتحت ولایت بخارا جارجوی است که برکنار است امور دیا واقع و قلعه
سخت دارد۔ دیگر قزقی۔ خضر۔ شهر سبز۔ حصار۔ قراکل۔ کرین۔

سمرقند

سمرقند خوشترین و نزهتین شهری است۔ چون جهان پہلوان کرشاسف آنجا رسید
از زلزله بعضی اطلال قلعه عظیم که در آنجا بود بیفتاد و گنج پیدا شد کرشاسف ازان گنج قلعه
دیگر آبادان گردانید بعد از مدتے باز خراب شد گشتاسف بن ہراسپ کیانی تجدید عمارتش
کرد و آن قلعه را حص حصین و خندق عظیم ساخت و دیوار ہا با بزمین صحابی آندیار ترکستان
و میانخی ایران و توران برآورد۔ اسکندر رومی و محنت آن را افزوده تا سمرنامی کہ از نسل
تبع یمن بود آن شهر را سحر و خراب گردانید و بکند آن را سمر کہند خواند عرب معرب ساخته
سمرقند گفتند ترکان آن شهر را سمر کہند گفتند یعنی دیہ سمر چه کند بزبان شان نام دیہ است
و این اصح معلوم میشود در ۱۲۱۹ سمرقند جنگی رخاں آن را فتح نمود و تیموریان آن را دارالملک
خود گردانیدند۔ سمرقند اکنون خراب است و روسیا مالک آن ہستند۔ بطرف شمرقیہ
بخارا بقاصلمہ یکصد و پنجاہ میل واقع ہواست ہوا کے آن دیار سرد است و در آنجا باغستان
و نہر ہا کے فراوان است۔

سعد سمرقند کہ از مشاہیر تنزہات جہان است برجوی قی حقی واقع۔ حاصلش غلہ و انگور

است میوه انگور و خرپزه در غایت خوبی است مردمان آن اکثر سنی اند - از عزرا اکابر
 قبر ابو عبد الله محمد البخاری صاحب الصحاح بسند است و سقیم ابن عباس و محمد ابن
 فضل بلخی بسند آسوده اند و در وشت قبطوان سمرقند مقابر شهید است -

خواقند

بطرف مغرب بخارا ولایت کوچک خواقند واقع است که عوام و اهل ادروپا آنرا
 خواخان و کولان گویند - دارالملک حالیه آن خواقند بر نهر سیر دریا که سیحون واقع است
 خواقند از توابع ولایت فرغانه است که سلطان بایر و تیموریان قبل از آنکه از اندیا رانده
 شدند بر آن حکومت داشتند بایر در ترک ذکر آن مفصلاً میکند - نزدیک خان - خان خواقند
 را دو پسر بود یکی عالم خان که ظالم بود بعد از بر تخت نشست و بدست عمر خان در ۸۹۶ هجری
 کشته شد - عمر خان که بعد از شهر بار خواقند شد - مردنیک و متدین و عادل بود لیکن
 امرای او اسب راندن و باز پرانیدن و می خوردن را دوست داشتند - کلان تران
 و دهقانان شریک نظم و نسق و بی با بودند - اول خواقند دیهی کوچک بود بعد از آنکه
 نزدیک خان آن را پای تخت خود گردانید آبادانی آن افزود - در اطراف این شهر
 سوری نیست و از شهر چند بطرف مشرق و جنوب بمیافت شصت میل و اقصی -
 دور و دغانه عظیم توران که سیر و اموست به بحیره ارال (ارال تنگیز) می ریزد -

فرغانه

فرغانه ولایتی کوچک است از ماوراءالنهر که اکثر شهران عادل ساخت غربیش کاشغرو

شهر قبش سمرقند جنوبیش کوتهان که میان آن و بدخشان فاصلست شمالیش ریگستان است. دریا
 سیحون در میان این ولایت میگردد و چند شعبه دیگر از آن جاری می شود. - اندگان -
 (یا اندجان) اوش - مرغینان - خجند - و اسفراه بطرف جنوب دریا است اندگان
 دارالملک ولایت فرغانه بود بر سر سیحون واقعست اهل آن بحین زمستان با قیل کات
 و کاسان و خسکت و دارالملک آن بوده. اوش بقاصله قریب شانزده میل یا مین
 جنوب و مشرق اندگان واقعست و بکثرت انهار و لطافت هوا مشهور است و بهر دو کنار
 دریا گل و لاله پیدا می شود. هیچ مقامی در فرغانه مثل اوش در صفا و هوا نیست. - مرغینان
 بقاصله بیست و هشت میل بطرف غرب اندگان واقع است مقام بسیار خوبی است
 انار و خوبانی آن معروف جانور شکار و آهو بکثرت یافت می شود. - خجند بجانب غربی اندگان
 و مشرقی سمرقند بقاصله قریب صد میل از آن هر دو مقام واقعست. از شهر مایه قدیم است
 حصار شهر بر بلندی و آب سیحون زیر آن جاری است آهو می سفید و بز کوهی و مرغ و شتی
 بسیار یافت می شود مگر هوا س آن بد. - اسفراه در دامن کوهی بطرف شمال و مغرب
 رویه مرغینان بقاصله سی و شش میل واقعست بکثرت انهار و بوستانها
 و لایز مشهور.

بطرف شمال رویه سیحون ولایت اخی و کاسان است اخی یا خسکت
 بطرف مغرب اندگان بدوری سی و شش میل واقعست آب سیحون از پله قلعه آن می ریزد
 و قلعه بفرار کوه است خربزه آن بلطافت معروف و صید بکثرت میسر کاسان بطرف شمال

اخی واقع است ہوایش دلکش و خیابانہائے شکر و درو۔
 در اطراف فرغانہ میلہ قماراے اقامت در موسم تابستان ساختہ اند۔
 احوال خوافند شامل ولایت فرغانہ رویا است ذکرش فی مابعد می آید۔

فواید و زواید

مخفی مباد کہ ترکستان ہم جامع است جمیع بلاد ترک را از اقلیم اول تا سابع۔
 ۱ تا شگندہ کہ ذکرش گذشت برہنہ سیر واقعست اسماء قدیم آن شاش و بناکت
 اما از مدت بتاشگند و تاشگنت معروف لالہ زاز تاشگند و گل سرخ بخارا بمن الجہور مشہور
 کش شہری است از ماوراء النہر نزدیک پنجشنب و مشہور بہ شہر سبز۔
 ذکر ولایت وسیعی کہ از کوہستان پامیر تا بلخ و از فراطو تا ہند و کوش گسترده است
 باید دانست کہ بطرف جنوب بخارا و خوافند بلاد وسیعی است کہ آب حیون بران میگذرد
 این بلاد بدیرانہی از کوہستان پامیر تا بلخ قریب چہار صد و پنجاہ میل و بہ پستانی از
 قراطو تا کوہ ہند و کوش و دویست و پنجاہ میل است و ولایات قندز و پخشان و غیرہ را
 شامل۔

قندز

ولایت قندز بطرف شمال ہند و کوش و جانب جنوب حیون است دیگر شہر ہائے
 این بلاد خانہ آباد و طاقان است۔

در این زمین جمعی مراد علی بیگ از قبیلہ اوزبک شہر پار این ولایت بود بعد

فوتش محمد امین خان اوزبک قندزو غلم و بلخ و بدخشان را متصرف شد و بلقب
میر والی ملقب گردید و در تتم خان پسر مراد خان موصوف را حاکم قندزو پسر خود گنج علی
را والی بدخشان کرد و در الملک خود را بنظم قائم نمود و غلم بطرف شرقی بلخ بقاصدک بیت
میل و بطرف مغرب قندزو بقاصدک بیست و نسیل واقع است قندزو را دوست محمد خان
در ۱۱۵۹ هجری بخان خود در آورد و پسرش افضل خان با وجود خلاف ساکنین آن دیار
و نمانان میمنه بر آن قابض ماند - ولایات اندخوی و قندزو بدخشان اکنون بدست
امیر عبد الرحمن خان والی افغانستان است -

بلخ

ام البلاد بلخ احوال خراب است احاطه آن بیست میل است مساجد و مقابر آن
شکسته و ویران - از مدت براس حکومت آن در میان امیر بخارا و خان قندزو
و امیر افغانستان جنگها شده و گاه به دست یکے و گاه به دست دیگرے
رفته - بلخ از ابنیه کیومرث است یکا کوس آب به بلخ آورده باعث آبادانی آن شهر
گشت - شهر می در غایت عظمت و شگرفی - انگور و خرپزه و هندوانه در آن نیک می شود
بلخ اکنون شامل افغانستان است -

بدخشان

ولایت بدخشان پرازد جبال است و بکثرت مزارع و قنور مرآت و زیادتی انهار و بسیاری
اشجار و اشامه معروف - اهل آن تاجیک و صاحبان جمال اند و بفارسی حرف می زنند

مارقو پو لوراکه سیاحی بودگان آنکه ملوک بدخشان از اولاد یونانیان اند - سلطان
 بابر نیز تصدیق آن میکند و بقول بعضی از سیاحین حال خان دروازه در واد که در واد سکه
 جیحون واقعست از اولاد مقدونیان است و خانان کلات دشمنان و دشمنان که بطرف
 شمال آب جیحون واقع است نیز خود را از اولادشان میدانند و حسب گمان این سیاحین بسیار
 از حکام بدخشان از اولاد یونانیان بکتر یانند - فیض آباد اول در الملک بدخشان بود و بعد جرم -
 هر اویگ فیض آباد را خراب و قنذر آبادان ساخت باز فیض آباد در الملک آن شده در ۱۲۳۰ هجری
 بر کردگی مرزا بیگ خان حبت تحصیل ولایت خود باز دست مرزا بیگ سخی با کردند گونا گوسایا شدند
 ملوک بدخشان در تابستان بفیض آباد و در زمستان بودای دکنش شید میگردانند
 بدخشان حال شامل افغانستان شده -

فوائد و نزواید

کوهستان بامیر در وسط آسیا گسترده است و با کوه همالیه و قراقرم و قوینلو و غیره
 پیوسته - در بعضی مقامات تاجیک ها که از نسل خالص ایرانیان اند لوطن دارند -
 دره و چینه ها که مسکن شان است آن اصل مسکن اور و بیان و غیره اقوام دیگر در
 زمان قدیم معلوم می شود -

میگویند که در وادی نهر سرخات الوس قرانگین می باشند از اصل شان ما را اطلاعی
 کامل نیست - همچنین از احوال کولاب (یعنی تخلان) و در واد و روشن دشمنان و دشمنان
 در واد یعنی در واد است چه از آنجا راهی بطرف بامیر میگذرد - درین اطراف چترال و

یاسین و گلگت واقع منجمه شوارع عالم دوراه بزرگ براسے کاروانان از قدیم الایام جاری
 است یکے از بنجارا دسمر قند و طرث شمالی حبال قرآتو در طرث تا کاشغر میگذرد این
 راه بدست رودیا است از آن باز که بر سمر قند حاکم شدند و راهی دیگر از او می چیمون و بلخ
 و فیض آباد و پامیر و غیره نیز تا کاشغر می رود - میان قند زو بدخشان و کابل کوہ ہندوکش
 حایل است و کافران سیاه پوش در آن ساکن -

سیستان

ولایت سیستان کہ آن را سحستان و زاہستان و غیره و زہم گویند میانہ ایران
 و افغانستان واقع است - معارف آن در باستان نامہ ہا متدرج است انبیہ قدیمہ
 در آن بسیار اکنون ہم یافت می شود - تیمور شاہ ابن احمد شاہ درانی محمد خان را سردار
 سیستان و دار الحکومت او قلعه لاش جوین را مقرر کردہ بود بعدا و سردار برخوردار کہ
 مرد ظالم و جابر بود والی سیستان گردید بعدا و سردار عماد خان کہ خراج را از مردمان
 بسہولت میگرفت و بقندہار باز میگشت - سستانیان در عہد دولت تیمور شاہ و پسرش
 محمود تحت افغانستان بودند مگر وقتیکہ باز کز نیان محمود را ہرات گزینیدند سیستان
 با مستقل گردید تا آنکہ کامران والی ہرات باز با فوج ششصد سپاہ بران ستولی شد
 بسبب نا اتفاقی و ایان ہرات و قندہار سیستان استقلال خود را برقرار داشت -
 سیستان اکنون بقصر امیر کابل و شاہ ایران است -

افغانستان و ولایات قرب و جوار آن

بعضی حصہ افغانستان ترکستان یا توران است لهذا ذکر ولایات و مداین آن مختصراً
کرده می شود۔ بطرف شمال افغانستان ولایات میانہ آسیا کہ زیر نظر روسیا است واقع
بطرف مغرب ایران۔ بجانب جنوب بلوچستان ماتحت انگلیس۔ و بطرف مشرق
اقوام و قبائل بیشتر اند کہ بطرف شمال و مغرب ہند آباد اند و انگلیس را ایران نگاہ۔
ولایت وقان یا خوش برہنہ چون واقع۔

ولایت بدخشان و شہر فیض آباد ذکر کش بالا گذشت۔

ولایت قندز بطرف مغرب بدخشان واقع است ذکر کش بالا گذشت شہر ہاسے آن
قندز و اندراب۔

ولایت بلخ بطرف غربی قندز ذکر کش گذشت۔ شہر ہاسے آن بلخ۔ و شہر کغان

ولایت میمنہ غربی بلخ۔ مداین آن میمنہ دسرپل۔

ولایت ہرات بطرف مغرب۔ ذکر کش گذشت و می آید۔

ولایت غر جستان بجانب روید میمنہ واقع است۔ کوہ ہاسے محکم و محصون است و عقبیات
ناہموار بسیار وارد۔

ولایت غور بطرف جنوب سیاه کوہ واقع است۔ سبز دار و فراہ مداین مشہورہ آنست۔

میدان سبز دار از جا ہاسے نیک آنشہر و مکان گرفتہ اند چنانچہ گفتہ اند کہ بہشت در تحت
و ما فوق آنست و پیکار تہم و سہراب و سبز دار دست دادہ الحال بمیدان دیہ سفید اشتہار وارد۔

ولایت زمین و آب بطرف جنوب غور واقع است -

ولایت سیستان (حصه که تحت امیر افغانستان است بخشی دیگر تحت شاه ایران)

ولایت قندهار بطرف جنوب واقع است -

سیوستان بطرف جنوب و مشرق رویه قندهار واقع میان دواوی پشین و علاقه بلوچیان و انگلیس
ولایت غزنین - شهر آن غزنین یا غزنه تحت گاه آل بکتلیگین بوده - در زمان باستان
غزنین و قندهار شامل زابلستان بود محمود غزنوی را از آن جهت محمود زابلی میگویند
در غزنین اولیا و فضیلا آسوده اند و آن شهر را مدینه ثانی گفته اند -

ولایت کابل - تحت گاه امیر افغانستان شهر کابل است نزه ترین شهری است
جلال آباد مضاف این ولایت است -

کافرستان بطرف جنوب هندوکش واقع شده و کافران سیاه پوش در آن ساکن
ولایت سوادیا - برتر تلک یا اندس واقع است -

سواتح افغانستان بعد از انتقال احمد شاه درانی

احمد شاه درانی بعد حملات بر کشور هند و فتوحات بسیار در سال ۱۲۵۷ هجری قمری فوت کرده

برهرا و سیستان و غزنه و کابل و بلخ و کشمیر و سنده سلطنت خود قایل کرده - بعد فوتش پسر او
تیمور شاه دارالملک خود را از قندهار بکابل نقل کرده خود در سال ۱۲۵۸ هجری قمری فوت کرد و پسر او
پسران او شاه زمان - محمود - و شاه شجاع بر تخت کابل نشستند و بعد شان سلطنت
پرست پاکیزه را بر تخت - چون زمان شاه امیر کابل شد خوف حملات او بر هند انگلیس را

را منگیز گردید و آن مهمی بیش نبود - جست و فغیه حملات او انکلیس دره خیمه و بولان را به قضا
 نمود و آورد - دره خیمه از کابل تا پشاور میگنجد و حمله آوردان سابق مثل اسکندر و تیمور و بابر
 تا شاه ازان راه به بند آمده بودند - در مقام علی مسجد کوه هاسی هر دو طرف تا سیر زده
 نط بلند است - بولان به نسبت خیمه دشوار گذار است و از سنده راه توختا تا قندهار میگنجد و
 محمد شاه درانی ازان راه لشکر بهند کشیده بود - پوینده خان که از قبیلہ بارک زئی بود
 در زمان شاه راموید بدست او کشته شد - بیست و دو فرزند ان پوینده خان بارک زئی
 بهست خون خواهی پدر آمده شدند - فتح خان همین پور پوینده خان یا محمود شاه پور
 زمان شاه یاسمخت و قندهار را محاصره در زمان شاه رامقید و چشمانش را کور کرد - زمان شاه
 له انکلیس از بیم او میلزید بهند گریخت - محمود و ظالم و جابر بود برادرش شجاع الملک
 و خلف او شد مگر بسبب فتح خان قریب کابل مغلوب گردید - بعد و قوع این واقعہ بغاوتی
 پاشا شد فتح خان بگریخت و شجاع داخل دار الملک گردید - انکلیس در ۸۰ ساله پاشا شجاع
 صدا که کرد - مگر غمگین شجاع بدست فتح خان مغلوب شد و بلا هو گریخت و در انجا میزبان
 او ریخت سنگ از کوه کوه نور که گوهری است گران بها است - محمود وزیرش فتح خان
 باز مالک کابل شدند - درین حین برادر علاقی فتح خان دوست محمد خان که از بطن زوجه
 قزلباش بود مشهور شد - با وجود این خلفشار و در کابل حاجی فیر در برادر محمود حکومت خود
 بر هرات قایم داشت در ۱۸۱۰ ع محمود از فیر و خراج طلبید فیر و از دانش سر باز زد و فتح خان
 و دوست محمود خان بر هرات بتاختند و حاجی فیر در را مقید کردند و یوریکه از مخدرات را بزور

بمشاندند بسبب این سحر ممتی کامران پسر محمود بر اے انتقام آن مستعد شد و فوجی
 آگاه کرده بهرات شتافت و فتح خان را مقید کرد و دوست محمد خان یکشمیر بگریخت
 درین وقت محمود و پسرش کامران از فتح خان بگریختند که برادرش را بدست شان
 بسپرد فتح خان را حتمی نشد و بدست شان کشته گردید - چشم و بینی و لب و انگشتان
 و دست و پاے او را یکے بعد دیگرے بریدن و گران شیر دل آهی نکشید و دوست محمد خان
 سوکن یاد کرد که خون برادر خود را انتقام خواهد گرفت و اسحق بهمنان کرد و بسبب خون خواهی
 فتح خان انخوان او مجتمع شد و جمعه افغانستان را بجز بهرات بچنگ خودها در آورند -
 دوست محمد کامل را برادرش کوهرن دل خان قندهار را قایض شد محمود را بجز بهرات
 بچیرے بدست نماد و در سال ۱۸۳۲ء شاه شجاع بر اے حصول سلطنت کابل سعی کرد
 مگر بعیش شکوشت و بدست دوست محمد و پسرش اکبر خان مغلوب گردید و در سال ۱۸۲۹ء
 محمود و کوهرن دالی بهرات شد با کرکوسیان مالک دیگر اقطاع افغانستان گردیدند -
 احوال سلطنت امیر دوست محمد خان و امیر شیر علی خان گفته شده
 در سال ۱۸۷۸ء بسبب سازش امیر یار و سیاهنکلیس را با کابل میان جنگی شد
 کابل سخر گردید و شیر علی خان در ترکستان افغان بگریخت و در آنجا فوت کرد و پسرش یعقوب خان
 حسب صوابدید انکلیس امیر کابل گردید و سفیر و فوج انکلیس در حصار کابل مقیم شدند -
 بتاریخ ۱۸۷۹ء بلوچ سخت بر پا شد و سفیر و فوج انکلیس کشته و تباه شد - باز عساکر
 انکلیس داخل افغانستان گردیدند و در سال ۱۸۸۰ - افواج انکلیس ترک زمین

افغانان کرد و عبدالرحمن خان برافضل خان و ابن الالبین امیر دوست محمد خان امیر کابل گردید -
 امیر عبدالرحمن خان که لقب به ضیاء المتقودین شده اکنون شهریار افغانستان
 است خدایش ملک کابل را از شر اعدا نگاه دارد -
 ملک امیر حجت نظم و نسق چهار بخش یعنی کابل - ترکستان - هرات و قندهار منقسم
 شده علاوه بر خشان و ولایات پائے تخت آن است - هر یک تحت حاکم است
 در سال ۱۸۹۳ء در میان امیر و انگلیس مصاحبه برین قرار گرفته که حیرال بجزر - سوات
 و چیلان زیر حفظ انگلیس باشد و اسما و وادی کنار تاجیک و قطعه میرل بمصرف امیر
 در مصاحبه با بعد کافرستان امیر را شده و اراده وزیرستان را از سر بدر کرد -

هرات

هرات شهری است بسیار مستحکم و اطراف آن سوری مع خندق پراذ آب است چهار باردار
 دارد و در وادی خوش و دلکش که از آب هرری رود و شاداب است واقع است و در
 منفا خرت بلده و دیگر صفات تزیین میر باقی جهات دارد - بوستانها و درخت توت و
 حریر بسیار است - حال اکثر شهرها مثل شهرستان و مرو و شهبان و مهر و زوبان و غیره و غیر اینها
 خراب است - هرات در عهد عثمان رضی الله عنه مفتوح شده و مقام نسبت دادن - آن هرودی
 گفته می شود - در اصل هرات و مرو و قندهار از توابع ملک خراسان است - هرات کلیده
 هند است و همه شوارع عام از آنجا میگذرد - در عهد سلطنت محمد شاه قاجار خدیو ایران
 بسبب برغلا نیدن روسها در میان شاه مغفور و والی هرات جنگ و جدال سخت بر پا
 شده بود و دولت انگلیس نمی خواست که شاه خود را درین جنگ با کمر و زور نماید مگر دولت روسیا میخواست
 که اگر در میان هرات و ایران جنگ شود قوت قاجاریه کم و موجب رفاهیت او خواهد شد
 چه اگر شاه غالب شد یا مغلوب هر دو صورت مفید مطلب روسیا است - دیگر انگلیس نمی
 خواست که هرات بدست ایرانیان که حسب هدایت روسیا کار میکرد برود -
 در سال ۱۸۹۳ء شاه مغفور خود بدولت فوج بر هرات کشید و آن شهر را محاصره کرد و افغانان

نیز برخلاف شاه محمد کوشیدند. والی هرات کامران شاه مردجاکر و کوتاه قاست و احسان فراموش و بشکل بود و زیرش یار محمد خان برادرزاده عطا محمد خان از الوس علی قاضی بود انگلیس محمد شاه را بسیار فغانید که این حمیره دستی ایرانیان بر هرات خلاف مصالحه و صلحت است نشیند انگلیس چند سپاهان را از هند روان کرد و از آن مردل شاه خدشه با پیدا شد. خلاصه مطلب روسیا این جنگ حاصل گردید یعنی کمزوری شاه و بطلنی او بر انگلیس. درین اثنا انگلیس بر افغانستان حمله آورد و خطائے سخت کرد و ذکرش گذشت در ۱۲۳۹ هجری محاصره هرات برداشته شد.

در ۱۲۴۲ هجری یار محمد خان کامران را کشته شد و در میان را از هرات براند و دوم دوستی ایرانیان زود و در ۱۲۵۱ هجری فوت کرد پسرش سعید محمد خان بجایش برخست هرات بنشست او مردی بیج کاره بود و کار بر مرضی ایرانیان میکرد و انگلیس از آن ناخوش شد القصه در ۱۲۵۳ هجری مصالحه دباب هرات بدین مضمون قایم شد که ایرانیان فیما بعد در کار هرات دست اندازی ندارند.

چون شاه ایران از کار هرات نختی بیاسود قصد حمله بر ترکمانان مرد کرد و عباس قلی والی مرو مقر شد و در اینجا در گذشت در ۱۲۵۳ هجری خوارزمیان مرو را محاصره کرد و ایرانیان را بگریزانید. در ۱۲۵۵ هجری افغان خوارزم را ترکمانان در سرخس مقتول ساخت.

درین اثنا گل دیگر شگفت شاهزاده محمد یوسف حمیره حاجی فیروز سدوزی که از خوف یار محمد خان از هرات در ایران گریخته بود در ۱۲۵۵ هجری باز در هرات آمده سعید محمد را مقتول ساخت.

زمانم احتیاج جزو کل بدست خویش در آورده شاه ایران از آن بدل خویش شد که یوسف
چندین مدت چاکری شاه موصوف کرده بود -

بادشاه ناصرالدین شاه قاجار انارک را بهانه از مدت ادا ده دخل بهرات بدل مرکوز بود
چون کوهن دل خان والی قندهار فوت کرد دوست محمد امیر افغانستان آن ولایت را
بر دیگر کشورهاست خویش پیغیز و از آن پسران برادرزادگان کوهن دل خان بایران برگزیدند
ایرانیان اظهار این معنی کردند که دوست محمد خان قصد بهرات و خراسان دارد این جهت
مراد مرزا از طرف دولت ایران ماه پنج شصت بهرات را بقبض خود در آورده محمد یوسف
بر خلاف گمان ایرانیان درین راضی نبود که ایرانیان بهرات را متصرف شوند لذا شتراده
مراد مرزا در تربیت جامه پندی توقف کرد و بعد در دود حکم شاه هر ویان را بمقام غوریان مغلوب
ساخت و بهرات را بگرفت - درین جنگ محمد یوسف و احسان خان شریک بودند
مگر یوسف از احسان مطمئن نبود قصد قید او کرد چون نتوانست احسان خان محمد یوسف را
مقید و روانه ایران نش کرد از آن باز حکومت دولت ایران بهرات قایم گردید - انگلیس از آن
سخت متذکر شد و منی خواست که کلید توران و میان آسپا براس و دوام پست ایران
در روز ۱۸۵۶ گورنر جنرل هند را بایران جنگی شد و بهرات را بگرفت خلاصه در ۱۸۵۶
نیامین انگلیس و ایران مصاحبه شد ایرانیان دعوی خود را بر بهرات ترک کردند سلطان احمد خان
برادرزاده کوهن دل خان والی بهرات شد -

درین سال مراد مرزا بر ترکمانان تاسر حد سرخس حمله آورد و مراد را قابض گردید - بهرات چنگا

بدست امیر کابل آمد گفته شده - وقایعے کہ فیما بعد ہر روی کار آمد متضمن تاریخ ایران است

قواید

شیخ ابو الفضل در آئین الکبری (جلد دوم) می نویسد کہ خرد پڑ وہان باستان کابل و قندہار را دو دروازہ ہندوستان بر شمرند - ازیکے بتوران روند - و از دیگرے بایران و از نگاہ بانی این دو فرخستائے ہندوستان از بیگانہ امنیتی یا بدو نیز جہان نوروی بدین دوراہ سزاوار -

ترکستان مشرقی

ذکر ولایت کاشغر کردہ شدہ کہ چگونہ از دست چینیان بتصرف قوشیگی یعقوب خان آمد - این ولایت از علاقہ طیان شان نملو اعنی ترکستان مشرقی است کہ آن را بخارا سے کوچک نامند - بعضے از سلاطین آل تیمور بران حکومت داشتند - مداین آن اینکہ - یار قند در وسط ولایت در میان صحرا سے دلکش واقعست قریب نہر بار قند - شہرے بزرگی است -

کاشغر - بطرف شمال و مغرب در غایت نصنارت و فراہت شمالیش کوہ ہا سے مغولستان است -

آق سو و اوشس ترخان بطرف شمال -

خقن یا ایلچی بطرف جنوب و مشرق -

مملکت ختا و خقن کہ از مشاہیر بلادوش کاشغر بود عبارت از ترکستان مشرقی جو حصہ شمالی چین است

آمالیق غازی محمد یعقوب خان در سال ۱۸۷۷ء فوت کرد و ملکش باز بدست
چینیان عمو کرد. الحال چینیان که خودشان از روسیان پریشان اند بر ترکستان مشرقی
حکومت دارند و آن ولایت را بنام ترکستان چینی هم نامیده می شود.

فوائد و روایه

باید دانست که انتیج توابع چین معلوم می شود که عبدالرشید خان که اورا رشید سلطان
گویند بر بداین ششگانه ترکستان مشرقی یعنی التی شهر یا ربود و هم بر ولایت شمالی که
طیان شان که آن را مغولستان گفته می شود. احوال این سلطان در تاریخ رشیدی
میرزا حیدر مرقوم است. خواجهگان یا قریه کاشغر که مشرب نقشبندی دارند و صاحبان
ولایت و حکومت بودند هنوز در آنجا ساکن اند بقبره حضرت خواجہ آفاق قدس سره و خواجهگان دیگر در شهر
کاشغر واقع است و مدارس مشهوره برائے تعلیم علوم منقول هم در آنجا است و طلبه از هر سو
در آن مجتمع.

اقوام این ولایت یعنی قرغزان و ایرانیان و قالموق ها و چینیان مسلمانان اند.

خاتمہ

دولتِ روسیاء بر بلاد آسیا جگہ و کی متصرف شدہ مختصر اذکر آن کردہ شدہ -
 حجت مزید بصیرت خوانندگان اعادہ بعضے ازان دہم ذکر قایمے کہ تا تحریر و چاپ این رسالہ
 واقع شدہ لازم گردید۔

بسبب آنکہ روسیاء بلاد کریمستان را در سال ۱۸۷۶ متصرف شد قطعہ جنوبی کوه قاف
 یا قفقاز کہ بر ساحل بالاس نہر کور واقعست نیز بہ قبضہ او در آمدہ -

در سال ۱۸۷۳ بلاد داغستان و شیردان دہم بلاد کنار بحر خزر از دہشہ طبرق تا دہشہ رود
 خانہ کور را متصرف گردید۔

بسبب جنگ با ایران و ترک (در سال ۱۸۲۸ و ۱۸۲۹) ولایت ایروان بمضاف
 آرمین تانہ اریس و متگولیا دایمیر تپیا را مالک شد۔

بعد صلح اورنہ (اوریا نیول) (۴ اکتوبر ۱۸۲۹) بلاد چرکس از دست ترکان عثمانیہ
 منتقل بر روسیاء شد۔

بعد صلح یارلن (۱۸۷۵) اردہان - باطوم - وقارس - باقطعہ آن طرف کوه قاف
 با علاقہ روسیاء منضم گردید۔

ولایت شہ قبیہ بحر خزر را روسیاء ترکستان نامید (۱۴ فروری ۱۸۸۵) بطرف جنوب

مشرق و لایت خوانند را بعد تصرف بران جنمیه سلطنت روسیا کرده شد و آن را بنام
فرغانه بازخوانند (فروری ۱۸۶۶ء)

نومبر ۱۸۶۶ء کاف مان از روسی مصالحه بر سر عقد حکومت روسیا قایم کرد
در ۱۸۶۶ء خان خیوه در جنگ از دست روسیا شکست یافته - بعد ازین
بهانه که خوارزمیان قبائل قرغز را امداد نموده فوج روسیا بر خیوه تاخت و خان خیوه را
جبر ایمل بصلح نمود و ولایتش را تحت لوای خود در آورد -

در سال ۱۸۶۲ء با ولایت بخارا معاهده که شده از ان بخارا در حقیقت ماتحت
روسیا آمده و بغیر پاسپورت روسیا که از ویار غریب داخل آن ولایت نمی تواند شد
ممالک ترکمانان که بطرف مشرق بحر خزر است هم بقبضه روسیا در آمده -

در سال ۱۸۸۵ء کماری بر افغانان ب مقام آق تپه متصل نیچیه تاخت و بعد این
واقعہ رحمد ملک افغانستان فیما بین روسیا و انگلیس قرار گرفت -

کاسکه آهنی که روسیا از ان سوئے بحر خزر می سازد و در میان ولایت بخارا میگذرد از راه چارجوی
که بر سر سیر واقعست از قرب دار الملک بخارا تا سر قش می رود - طلغرافی از
بخارا تا سر قند جاری است -

از اول جنوری ۱۸۹۹ء کاسکه آهنی که آغاز آن در ۱۹۵۷ء شده بود
از سر قند تا تاشکند دار الملک ترکستان روسیا و اند جان واقع فرغانه کشو شده
و پل آهنی بر روسی سیر دریا بسته گردیده -

ولایات شگینان در روشن دوخان که پیشتر ازین ماتحت افغانستان بود حال
 بتصرف امیر نجارا است - و آن عبارت است از حکومت رویا بران - از
 مرغینان که در ولایت فرغانه است و مرکز جنگی روسیا تا مرغابی که در کوه پامیر واقع
 است راهی بسیار خوب براسے آمد و شد افواج ساخته شده و از انجا بسهولت
 تا افغانستان و پتیرال و گلگت می توان آمد -

کالکه آهنی تا شهر کشک که بفاصله هفتاد میل از هرات است
 بنا شده -

در ترکستان چین روسیا بکار خود مصرف است و غالباً قصد ولایت
 سرکل در سر دارد - درین روزها دولت روسیا نصف در ترکستان شرقی چینی
 نگاه خود انداخته و اراده دخل و قبض آن دارد بلکه بر مملکت وسیعۀ چین دست خود دراز
 کرده و دیگر فرمانروایان فرنگستان مثل انگلیس و جرمن و فرانسه را نیز براسے
 آن در سر خیزیده - بعد موت اتالیق غازی یعنی محمد یعقوب خان در ۱۸۷۷
 ولایتش شامل ملک چین شده -

علاوه از دیرباز اراده روسیا بر بعض ولایات ایران مثل خراسان و آذربایجان است
 و می خواهد که کالکه آهنی آنرا دیربایجان یعنی از تبریز و طهران و اصفهان تا بحر فارس جاری کند
 تجارت اشیاء و رویا در ایران هم بکثرت شایع است -

سه تا مار طلغراف از دارالملک بطربورغ تا سمرقند و از انجا تا تاشکند میگذرد و هر از

نزل اروات تا بخورد و از آنجا تا چکس لیارد استر آباد و از قریبند تا مشرس و از مر و تا محنت بازار
 بنجده و از چار جوی تا خیمه و از اسٹیشن بخارا تا شهر بخارا الی اقصا سے آمد و دریا میگذرد
 سوا سے این دیگر سلسلہ ہے ظفراف و طلیقون ہم ساخته شده و می شود۔

شہنشاہ ایران مظفر الدین شاہ قاجار خلد اسد ملکہ ورنہ ۱۹۰۱ء مسیحیہ مبلغ خطیر از
 دولت روسیا بطور وام درخواستہ تا ازان اقراض دیگر قرض خواہان سابق
 ادا فرماید۔ روسیا ازین فوائد ملکی بسیار در ایران و آسیا حاصل گشتہ۔
 دیگر حضرت سلطان ترک خلد اسد ملکہ و سلطانہ منصب تعمیر کاسک آہنی
 در وادی و کٹشے فرات و آسیا ہے صغریٰ (کہ اعراب آن را عراق و بلاد
 الریم میگفتند) بحر من عطا فرمودہ و روسیا و انگلیس ہم در پے آن ہستند۔

شہر یار ایران ناصر الدین شاہ قاجار انار اسد برہانہ در روزنامہ سفر اول فرنگستان
 (۱۸۴۳ء) می فرماید کہ سیو پس معروف (فرانسیسی) کہ دریائے سفید را بحر جہر
 وصل کردہ است با پسرش کہ جوانیست بحضور آمد خیال تازہ حال او در سر دارد کہ ماہ آہنی
 از شہر اورامبورغ روسیہ (اورن برگ) بسازد الی شہر سمرقند تا بہ شاہو خٹاک
 ہندوستان انگلیس۔ اما این خیالیست بسیار دور و دراز (صفحہ ۹۸)

مؤلف کتاب در فریڈرک و آن حملہ (۱۸۵۷ء) در ویبا جہ کہ ترجمہ اش شامل این رسالہ
 کردہ شدہ می گوید کہ کاسک آہنی کہ از مسازہ تا اورامبورغ ساخته می شود الی اقصای
 بخارا و سمرقند خواہد گذشت و میتوانم بگویم کہ در میان بیست سال بوقوع خواہد آمد۔

گو اکنون مثل خواب و خیال است۔

اکنون بر همه کس پیدا است که انچه بیست سال پیش ازین خوابی و خیالی بود
اکنون از قوه بفعل آمده و می آید و خدا سے عالم السمر و انحضیات را معلوم که این
چنین خیالات ملک گیر می و دست اندازی و دل آورد و بار از کجاست تا کجایکشد۔

دبانه

familiar to those for whom they are intended, the book is written in "Modern Persian"—the *Lingua-Franka* of Asia.

If it is necessary to study the annals of Turan of past—how Attila, in the fifth century, overawed the Emperor of China, and entered Rome; how the Hungarians, in the ninth century, spread devastation to the banks of the Rhine, and burnt Ravenna on the Adriatic, and Bremen on the Baltic; how in the thirteenth century, Changiz Khan and his descendants and followers conquered, killed and devastated—is it not worth knowing how in our own time, this same region has been subjugated by Russia, either by the power of her arms, diplomacy, or for want of unity among the tribes?

In the first part of this book I have given briefly the substance of the several chapters of "The Russians in Central Asia" by Hellwald as translated by Theodore Wirgman. In the concluding part I have added some more accounts on the History, Geography, and cognate subjects regarding this region from various sources, so that the value of the information furnished by the learned German author, may be more readily and thoroughly comprehended by the reader, and the hostile spirit and the censorious tone of the writer counterbalanced by the opinions of other authorities cited. I have avoided, as far as possible, controversial points and adverse opinions of rival authorities, and have only inserted the outline of the narrative. I have endeavoured to supply the latest authentic information available about Central Asian affairs. It is a matter of regret to me that living as I do in a out-of-the-way station in Bengal—far from books of reference, or literary help, and also for want of leisure—I could not give a more complete and connected account of the several Central Asian States.

A list of the authorities consulted is appended.

SAILKUPA,
ZINA JESSORE,
June, 1900.

}

ABDUL WALI.

PREFACE.

"The two European Powers in Asia" Says Sir Alfred Layall "both possessing immense territories on the Continent, are England and Russia, and there is no Asiatic ruler capable of making the slightest resistance to Russia in Central Asia, while there was no native Indian State that could oppose England." These words are verified every day, and there are few who can deny the truth of the observation. The history of the British-Indian Empire—how it came under the possession of the British—is fairly known to most of us. But how portions of that vast region known as Turan, Turkistan, Tartary, Tataristan, and now under the general term of "Central Asia" and comprising as it does the far-famed Mawarawan-nab or Transoxania, and the once mighty Empire of Bokhara and Samarkand, came under the sovereignty of the Czar of all the Russians is known only to very few. This is not to be wondered at. While the student of Muhammadan History and Theology is familiar with the life and writings of the Ulama of Balkh and Bokhara, and the rulers of Ghazni, Samarkand and Khwarizm of the by-gone age, the knowledge of the Muslims of our time and country—if not derived from Western sources—is very limited as regards those distant territories and their people—the Uzbeks, Tajiks, Qabchaqs Turkomans and Kirghiz. This is not the case with the Indians of our time alone, Lieutenant-Colonel Theodore Wiegman, the learned English translator of Frederick von Hellwald's book *Die Russen in Central Asian* rightly considers the subject even for Englishmen "veiled in mystery."

In the beginning of 1899, I was fortunate in procuring a copy of the English version of the above work. As I read the book, I was struck on my late ignorance of the subject, and many a one like myself. As I became acquainted with the matter, the thirst for knowing more and more of it grew on. At the same time I could not but feel the necessity of communicating the story of how one after another the Turanian Principalities of Khiva, Bokhara, Samarkand, and Khwaqand fell into the hands of the Muscovite—to my own coreligionists. In order to make the events more

PRINTED AT THE MUFID-I-AM PRESS, AGRA.

RUSSIAN SUPREMACY IN CENTRAL ASIA

BEING A BRIEF ACCOUNT, HISTORICAL, GEOGRAPHICAL, AND
ETHNOLOGICAL, OF THE CENTRAL ASIAN OR TURANIAN
KHANATES, DOWN TO THE PRESENT TIME, PREPARED
FROM VARIOUS SOURCES, AND WRITTEN IN
SIMPLE MODERN PERSIAN

BY

MAULAVI ABDUL WALI,

Member, Asiatic Society of Bengal

New Edition

1900.

All rights reserved.

